

I. БАГРЯНИЙ

З КНИГИ „В ПОТІ ЧОЛА“

I

Шаліє лязг
і рев,
і дзвін копит;
На магістралі дим і клекіт, і задуха,
На магістралі,
рвучи нагло вуха,
Реве прикутий лев до мармурових плит.

Реве між вежами,
палацами
й церквами,
Реве гранітовий,
Безумно пашу рве,
Реве!

І гомеричний сміх його над мертвими кликами,
Як бич звивається...

Клекочуть казани,
Свистить і котиться у хмарах сажі й диму
Безмежний гул
і тріск, і зойк луни,—
Немов рука
самого сатани
Із сміхом тіпає громадами крутими.,

Го - го! Кипить...
В газарті грає кров.
І граєм ми, та ні на туза, ні на даму,—
Ми просто хочемо стягти до себе знов
Руками репаними соняшне відро
І випить, сміючись з біблейського Адама,
До краю, до кінця.
Цей світ — лише для нас.
Моря асфальту розіллєм.
Мостами з'яжем межі.
Поставимо твердині,
піраміди,
вежі,—
Усе, що можемо витворить...
Цей світ — лише для нас.

На магістралі дим,
і лязг,
і стук копит,—
Там люди бронзові, немов боги античні,
Звиваються як срут...
Й реве на всенький світ
Могутн й лев, прикований до плит,
Реве в конвульсії у позі гомеричній.

Став дибки з мармуру,
Хвостом стьоба живіт,
В утіху майстрові
реве на всенький світ.

II

Кричить міністрель,
в розпечених коридорах вулиць сурмить:
Кричить ганчурник — фальцетом ораторить...
Акумулятори сонця Ми,
І сміху акумулятори.

Черкаючи хмар крицевою киркою,
Бризкаючи вапною,
Вибілім - но й цю хмаринку!
Х - хо! Та й чому б нам, мій славний напарнику,
Не вистукувати симфонію
Над цею космічною діркою!?

Станемо навшпиньки на самім шпилі риштовання,
Глянемо у низ
без страху
без замороку,—
Вік прошумить і каменем дзизне на камінь,
Хрясне,
та не заб'є нам памороки,

Ніхто не заб'є нам памороки, коравий мій.
Вигинаймо - ж „Ліщиноньку“, вигина - ей! - мо.
... Зашуміла з посвистом...
Гряд як грав'ї.

Вітер.
Гряк...
Що?
Край, мо?

З висвистом і постуком...
Видзвони ж зорю киркою.
Вибілім!
Вибілім - но й цю хмаринку!
Тай чи не нам сміятись, мій славний напарнику,
Над цею
Над космічною діркою.

Вибрали ми між „згоріти“ і „вигнити“,
Вдар же мозолем у гонг, найбільший естете!
Мечеться,
Умліває гниль на хвості мети
Між Конфуцієм і Магометом.

Вдар мозолём,
Едар,
Ед р!
Силони сміх золотистим гравієм.
Царство наше від дворців до кошар.
Від Зеландії і до Аравії...

І кричить міністрель,
В розпечених коридорах вулиць сурмить:
Кричить ганчурник, фальцетом ораторить...
Акумулятори сонця Ми,
І сміху акумулятори.

МИК. МІНЬКО

ВИСЕЛОК У ПИЛУ

(Продовження ¹)

XIV

Мартин скоро й зовсім видужав.

Одного ранку він пішов на посаду й хотів працювати. Але працювати він не міг— хвороба минула, та забрала багато сили.

Він пішов до лікаря, і той дав йому тижневу відпустку.

Дома Мартин Брудний перечитував газети. Ціла купа газет і журналів на його ім'я назбиралася в партійнім комітеті.

Здебільшого він проводив час, читаючи їх.

Тепер, коли він видужав, поведінка Настіна змінилася, вона віддавала молоко й швидче тікала. Мартин ніяк не міг поговорити з нею. Йому навіть здавалося, що вона навмисне тікає, щоб не говорити, і трохи гнівається.

Коли, буває, він звертається до неї, вона не дивиться йому в очі, відповідає сухо, коротко, наче він образив її і вона ще не простила йому.— „Так“, „ні“, „не згаю“, „хто його знає“,— от те, що він чує од неї. Замало, коли Мартин, можна сказати, турбується за неї.

Щось змінилося в обличчі її. Вона не посміхається. Зробилася вона немов суворіша, дуже вже доросла.

Одного разу він запитав, чого вона така.

Така вона, яка й була. То йому так здається.

Вдруге він хотів викликати її на розмову щирістю.

— Настю, ходіть сюди,— попросив він її, коли вона була вже коло дверей.

— Чого? Що?

— Чого ви такі, Настю? Ось почекайте, посидьте. Я бачу, що з вами щось сталося, вам важко... Скажіть мені, що з вами.

Вона одвернулася, видно маючи намір втекти, але зразу ж зупинилася, глянула на нього.

Йому зробилося ніяково, бо очі її казали:— Що говорити вам, коли всі ви однакові.

— Та ні, піду я.

Більш нічого не сказала Настя і пішла додому, але він вже знав: рано чи пізно, а вона розповість йому все. Якби вона дивилася на нього, як на ворога, вона перестала б ходити до нього.

Що ж з нею? Невже Прошка наважився?

Він почав ждати.

Байрак, Зелена Змійка,— він не хоче йти туди, бо там сумно, безлюдно.

А тут аж крикнув би,— так хочеться бачити живих людей, а не якихось мерців.

На Зелену Змійку він ще піде, піде не сам, а з Танею. Що ж, треба розважитися, коли не хочеш збожеволіти без роботи. Коли обридло читати, одчинив вікно і дивився на чисте, з все горячішим і горячішим сонцем, небо, на повітку, горобців,— дихав, набираючись сили, вже пекучим, але ще весняним повітрям, робив гімнастичні вправи.

А чому, наприклад, регулярно не записувати в щоденник? Єсть.

Першого дня він записав, що він вже не хворий і що йому хочеться робити, бо сидіти без роботи важко. Прочитавши другого дня записане, він додав те, чого не встиг записати і написав про те, що було не тільки з ним і не тільки вчора й сьогодні, а й те, що робилося навколо нього: про Настю, про Таню, про інших товаришів.

Минуло п'ять днів, він прочитав все.

Цікаво.

Надалі він записуватиме не менш, як раз на два дні.

„До сьогодні я тільки дивився й думав, що все у нас погано. Дивитися дивився, а робити нічого не робив. Чого в нас таке міщанство? Чого це багнище засмоктує тих, хто раніш ненавидів це саме багнище? Того, що всі обмежуються тільки спогляданням негативних явищ у нашому житті, а роблять дуже мало. Тільки вперта робота тих, хто взяв на себе відповідальність будувати нове життя, знищить перешкоди на нашому великому шляху. Я, та й не тільки я, дивився і думав:— погано. І все думка,— хтось перевиховує виселок. Життя, мовляв, само зробить, як треба. І що ж, той „хтось“ нічого не зробив. Життя, як я думаю, не буде, а його треба будувати. А висновок звідси такий: треба братися першому мені. Треба також підшукати товаришів, які розуміють серйозність справи. Здається мені, що Таня одна з тих, з якими можна розпочинати“.

Книжки, які цікаві,— перечитано, газети також; записано, здається, все. Так нудно без роботи, що балакаєш з речами. І весело, і сумно, і наче він дитина.

Ось, проти відчиненого вікна шопи, пофарбована вохрою,— як на станціях. Дах теплий, вогкий; десь коло нього пахне теплою землею і мокрими старими дошками; горобці. Що ти будеш робити з цими чудернацькими горобцями? Найсимпатичніша пташка в світі — горобець, пташиний, сказати б, пролетаріят.

Узимку на сніжній дорозі вони стрибають, волохаті, чорні, голодні. Тоді, як вони крилом гріють свої ніжки, здається, наче їх побито і вони, конаючи, тріпочуться.

Тоді ж вони схожі на безпритульних.

Взимку вони наче не такі й боязкі.

— Добре тобі базікати, а от щоб в морози збити двоє дощечок та купити на п'ятака проса або жита і дати цим горобцям, у тебе кебети не стало?— Зроби вам, а потім і червоній. Сказали б: інтелігент, якась сантиментальна баришенька.

Ці мені слова!

— І яка, мої милі, сантиментальність, коли живі створіння з льоту падають, а людині жаль їх!

А так, біс його святий знає, чого це видається смішним. У людей свої, надзвичайно важливі, грандіозні справи. Люди будують неслух'яне життя і їм тепер не до природи, не до вас, любі мої горобчики. Але колись, звичайно, прийдуть часи і ми, люди, вам, горобцям, допоможемо. Ви, мабуть, заробили.

— Адже не смішно, коли ти даси нам жменьку зернят?

— Так, нічого смішного немає.

— То й дай.

— І дам. Натє. Ото злякали.

Взимку горобці схожі на безпритульних, а зараз ач як поспішають, ач як цілою зграєю, по - весняному цвірінькаючи, летять на дерево. Як по команді. Чорт мене побий, вони організованіші за людей!

Мартин пішов, куди його тягло: вулицею, до хатинки дяді Яші. Ніяких утисків їй од родичів не буде, коли він з'явиться в такому вигляді.

Дядя Яша вернеться з роботи за годину або аж тоді, коли він виходитиме од неї.

Таня одчинила зразу ж, тільки він постукав.

Вона, помітив він, трохи розгубилася, почервоніла і, видно, не знала, чи кликати його до хати, чи самій виходити та розважати непроханого гостя. Подану руку вона стиснула міцно, щиро, як тиснуть приятелів, якого давно не бачили.

Дяді Яші дома не було.

Мартинові ще з сіней, як і Тані, коли вона вперше переступила поріг, у ніс вдарив міцний пах ліків.

Він зразу ж догадався, що це й досі хворіє Ісусикова жінка.

— А може я турбуватиму хвору?

— Ні, нічого, їй буде веселіше. Вона, бідна, так занудилася.

Перше, що він побачив, була дівчинка, маленька дівчинка з білявим, мабуть дуже м'яким волоссям, друге — ліжко, а на нім бліда жінка.

На нього глянули зацікавлені дитини, і стурбовані хворої очі. Мартин привітався. Жінка посміхнулася, а дівчинка сховалась за матір. Таня, не дивлячись на неї, по - звичці погладила її по голівці. Він зразу ж догадався, що дівча — Надійка, Таніна дочка. Такі самі молоді швидкі очі, такий самий правильний овал лица, материн, здається, ніс. У Тані тонкий з чіткими рухливими ніздрями, а в дочки трохи повніший, як у дітей.

— Тьотя Нюня трохи хвора, але ми їй не будемо заважати. Так же, тьотю?

— Ні, ні, — відповіла хвора, — я така рада.

За кілька хвилин Надійка була вже коло Мартина.

Войкова вона приймала як ворога, до Мартина ж підійшла як хазяйка.

Це помітила й молода матір.

Щодо Мартина в Тані вже були свої ще не зібрані думки; їй, коли він лежав, хотілося бачити його, трохи незвичного в товаристві з жінкою, а сьогодні, коли він прийшов, вона почала прислухатися не до себе, а до Надійки.

Надійка не тікала, а сама почала розмову. Це виправдувало матір, вона сприймала поведінку дочки, як якийсь наказ. Спочатку дитина міркувала: чи не зробить їй ця бліда людина з поколупаним чудним лицем чого поганого, а потім переконавшись, що таки не зробить, підійшла й спитала:

— Ти хворий? Мама казала — хворий.

— Був хворий, а тепер ні.

„Мама казала“ — про нього балакали.

— А що в тебе болить, не тут?.. — показала вона собі на живіт.

— Ні, ні, голова.

— А в баби Нюні болить живіт. Го - ло - ва? — замислилась вона й підійшла до матері. — А ти слухайся і не бігай по хаті босий. І в мене часто - часто болить голова, бо я не послушалася.

Покищо вона більше не підходила до нього.

— Як вам? — спитала Ганна Павлівна, придивляючись до Мартина.

По словам Надійки й запитанню Ганни Павлівни, Мартин розумів, що вони від когось інформовані про його хворобу, що вони сліdkували за нею, говорили.

— Нічого.

Тепер Мартин придивлявся до всього.

Обстановка квартири — дрібні цяцьки на комоді, кімнатні квіти, старі фотографії — все це дядине Яшине, все тхне минулим, все непотрібне. При ньому й

Таня хоче показати це. В хаті, вдень, вона ще дужче схожа на дівчину.— Ніколи, знову подумав Мартин,— не повірив би, що в неї вже така дочка. Сьогодні вона стрункіша, трохи сухіша.

— Як же це ви занедужали?—спитала Таня, порівнюючи сьогоднішнє враження од нього з тим, яке в неї лишилося після прогулянки на Зелену Змійку: смутний, виснажений, вдумливий і трохи мрійний.

Мартин розповів. В хаті не топили. Оdkрив вікно. Протягло.

Таня теж знала, що він хворий і сьогодні думала відвідати, але Мартин прийшов сам. От і добре.

Тут, виявляється, не так і страшно, навіть весело. З задоволенням вислухав він про Феню, Марусю, Прошку, з якими вона балакала, гуляла.

Прошка, сказала вона, їй подобається, видно, хороший робітник, якийсь твезий, говорить до пуття, його видно цінять, взагалі цікава натура.

— А тут у нас погано з Ганною Павлівною.

— А що ж з вами?

— Все, ухилилася, як і завжди, тітка.— Все. Тут і сказати важко. Він розумів, як їй неприємно говорити про хворобу і більше не розпитував.

В цій кімнаті пахло старим, вицвілим, спокійним. Здавалося, одживали останні дні і Ганна Павлівна, і ці порцелянові фігурки, і червонобоке з глини яблуко-скарбничка, і коробки з гільз, тютюниці, баночки, шкляні кольористі кулі з квітками в середині.

Всі ці речі їй хазяйку вже зовсім жовту, смертельно жовту, підперту подушками, не можна було переставити, перекласти, пересунути. Тільки Таня та її дитина чужі на цьому тлі. Він, коли вона говорила про школу, в якій працюватиме, думав: „Узяти її колись... так за руку і сказати:— Ходім і будемо жити вкупі. Ти мені подобаєшся, я люблю тебе. Ходім і будемо жити там, де живу я“.

Ганна Павлівна, що весь час слідувала за ним, одвернулася до стіни. Він не знав, що їй болить, і пояснив це тим, що їй заважає його присутність.

Мабуть він піде додому, а колись іншим разом побуде довше.

Таня провела його до самісінької хати.

Вона сказала:

— Зайдіть колись до мене, мені так іноді буває сумно. Хочеться поговорити, хочеться знати, як у вас тут. Я ж узимку працюватиму, а нічого не знаю, не ознайомилася.

— Хіба до вас ніхто не ходить? Прошка, Феня, інші товариші.

— Були раз. Немає у вас такого, сказати б, міцного гуртка.

Він згадав Настю.

— Добре, я заходитиму, заходьте й ви. Ще хтось буде. От і назбираємо на гурток.

Він потис її руку.

— Заходьте,— сказав вони разом і засміялися.

Вже й тепер, ідучи до своєї кімнати, він не знав, що робитиме до вечора один, відокремлений од Тані вулицею, дядею Яшею і цяцками — преміями до гільз „Каракоз“.

Він і не чекав, що Настя буде в нього.

Ідучи до Тані, він забув про неї, і тепер, коли побачив, як вона винувато дивилася на нього, йому стало неприємно. Наче він одштовхнув її. Несподівано Настя заплакала. Мартин не знав, що робити. Невже він виною цим сльозам?

— Що трапилося? Розкажіть же, Настю. Та не плачте. Що таке?

Крізь сльози розповіла вона йому про те, що було в неї з інженером.

— Весь час вони чіпляються й чіпляються до мене. Де б я не проходила, щоб не рибала, вони немов із землі виростуть. Та такі вони слиняві якісь, що гидко,

а вони лізуть цілуватися, обнімають, все словами хорошими клянуться. Раз каже: „Лягай ти, Настю, на дворі, а не в хаті, а я прийду“. Вилаяла я його. Хоч він каже, що золоті гори дасть, „з жінкою розведуся, тебе візьму, як із царівною буду“. А то раз на вулиці впіймав, людей саме не було, руки цілує... А мені, як лозиною хто б'є, такі ті поцілунки його, тільки страшніші.— Що ж це воно буде?— думаю,— він же така людина і отакене витіває. А що, як жінка дізнається, я ж і винна буду? Та все таки твердо держуся... нічого не зробив... Так інженер хитрий, вдарився через батька все це на своєму поставити. А батька страхом хотів узяти... Пустив чутку, що його скинуть із роботи, а на його місце та пришлють будошника як будошника, молодшого, сильного, бо цей старий, із роботою не вправиться. І зажурився батько. Дивлюся я на нього та й думаю:— Через мене ж це нападсть на нього, а й я не винна.

Аж цими днями приходить він та й каже — Я все зробив, як слід бути... будьте спокійні. Ви робітник хороший, і такий, і сякий, ви, каже,— чесна людина, усе, можна сказати, життя цій будці віддали, так от за це за саме, вам — нагорода, гроші дадуть... І не знаю, де вже він там крутився, з ким говорив, тільки якось оце приносять батькові поштою, в конверті, п'ять карбованців і бамажку: громадяніну Архипову Степану, чесному і такому там розмальованому, за таку й таку службу — нагорода... І після цієї п'ятки ще проклятіший став він. А батько куди там... я їм правда й не казала нічого — люблять інженерів, єсть ще, кажуть, люди на світі. Думаю, треба зробити кінець цьому. Взяла, вдруге вигнала... Прийшов, не заграла панська кров; втретє вигнала, межі очі плюнула.

От і почалося: каже... вагітна од... од вас... що ж я... поплакала. А тепер життя вриває... Пустив брехню, що... що я хвора... на погану хворобу... Що мені робити?... обминають усі... дивляться усі, мов на... повію яку...

Настя затулила лице краєчком хустки, притулилася головою до стіни й захлипала, мов дівча.

XV

Минув тиждень. Мартин нарешті йшов на посаду.

Настя ще й досі не принесла молока, хоч вже початок на восьму. Хвилин десять тому вона вже повинна була бути.

Немає. Почекав ще п'ять і, не бажаючи спізнюватись на роботу першого ж дня, пішов. Не зустрів він її і йдучи вулицею. Він розумів, у яким стані будникова дочка і тому турбувався. Він не думав, що вона втопиться, або повіситься,— вона не з таких,— але не робити нічого вона також не могла. Щось підштовхнуло його втрутитися в ту боротьбу, якої він ще не бачив, але яку почував, і він рішив зайти на судку.

Будник здивував Мартина.

Настя вночі зeszла.

Старому, видно, було дуже боляче, бо він вже чув брехні про його дочку. Він думав, що Настя десь заподіяла собі смерть.

Аж тепер побачив Мартин, що наробили інженерові жарти. Він майже побіг на посаду. Там ще ніхто й нічого не знав. Тимчасом по виселку пішла чутка про смерть Насті. Говорили про якісь глибокі місця в Зеленій Зміїці. Десь узявся якийсь робітник, що бачив, як вона дуже рано, як посіріло, сумна та самотня прямувала до яру. Ще тоді, кажучи правду, він бачив, що тут щось не так.

Шукали винуватця, причини, перелічили всіх зайдиголів, хтось згадав і Прошку.

Тільки Мартин був спокійний. Він знав, що вона не хвора і через наклеп не заподіє собі смерть.

Коли ж і другого і третього дня Настя не вернулася, Мартин занепокоївся. Надходив час, коли треба було оголосити те, що вона розказала йому в останній день зустрічі і братися за Войкова.

Вже про зникнення будникової дочки повідомили відділ міліції та розшук міста.

Всі, а особливо Феня, зустріли Мартина дуже радо. Тут так всі турбувалися за його здоров'я, тут така сила всяких новин!

З Прошкою трапилась неприємна історія. На зібранні він під градусами виступив після доповіді з промовою.

Якась робітниця, якій було за що сердитися на Прошку, вилаяла його. Прошка збився з пантелику, виступив удруге й наговорив дурниць, вилаявши всіх жінок, починаючи з домашніх робітниць і кінчаючи делегатками та жіноргом. Профосередок виніс йому догану. Райком своєчасно справи не замазав і вона дійшла до парткому. Прошку зняли з роботи.

Після того нещасного дня, коли Прошці зробили прочуханку, він, розказували, рвав на собі волосся, закликав пити в будні, намагався йти в забійники і не ходив до Фені. Тимчасово він працює на електростанції. Дивувало Мартина, що всі якось не говорили й навіть не згадували про Настю.

В такому виселку, як цей, де всі знають один одного, здавалося, явище це повинне було б схвилювати всіх, розбуркати громадську думку всіх кол, а перш за все кола партійного, а на ділі всі по вуха загрузли в паперах.

XVI

Насті не було чотири дні.

За цей час сталося те, чого Мартин чекав з острахом: квартира звільнилася. І не сьогодні, завтра Федя повинен був перебратися.

Таня й Мартин кілька разів зустрічалися. Вона співчувала ні в чім не винній дівчині і цілком поділяла Мартинові погляди щодо роботи в виселку. Щоразу після побачень він повертався додому налитий бажанням робити, захоплений, бадьорий. На завтра він сподівався почати щось таке, що змінило б виселок коло шахт, але прийшовши додому, те, про що він говорив з Танею і що було таке зрозуміле і ясне, дома видавалося недосяжним. Думав тепер він більше про Таню, аніж про роботу. Як ніколи, була порожня й дуже сумна квартира, де він жив. От щось треба чи зробити, чи знайти, чогось не вистачає.

Він ішов. Цей настрій не минав.

Траплялося якось так, що він опинявся коло воріт дядиною Яшиного двору. Вертався додому і, вже лягаючи спати, чекав другого вечора.

Кожна зустріч зближала їх.

Одного вечора, тихого, якогось ніби гарячого й п'яного, він довго держав її руку. Було приємно й тепло. Потім це бувало кожного разу.

А всеж, здавалося йому, вона не хотіла цього.

Не сліпий же він і чудесно бачить, що вона мов би обтяжена цими зустрічами, які для нього робилися такими жданими й такими інтимними. Ну навіщо, наприклад, було казати йому, що дядя Яша знову дуже сердитий на неї. Дуже, дуже сердитий дядя Яша. Вона аж не знає, як їй поводитися.

Що значить тоді оце: Ганна Павлівна ні. Ні, бо аж тепер вона зрозуміла, як безглуздо протекло її життя.

Хто знає, як тут поводитися такому тютхтєві, як Мартин.

Якось він сказав їй.

— Добре було б, коли б ми жили вкупі.

Того вечора зорі були більші, ясніші. Пахло Зеленою Змійкою. Зовсім не було вітру. І од слів цих, сказаних ненароком, не було ні страшно, ні соромно, ні неприємно.

— Не знаю. Так не можна... зразу. Яка це серйозна річ.

Вона сказала:

— Коли я починала жити з батьком Надійки, я думала — „Як буде гарно“! Але я його не знала. Помічала деякі ухили від норми, але думала: — якось зживемося. А от, виявилось, ми цілком протилежні люди.

І все ж, прощаючись, він почув, що вона міцніше тисла йому руку. Думка про те, що вони чудово б могли жити разом, вже не покидала його.

Він ще дужче був незадоволений переїздом Феді, всією квартирою могли б користуватися вони, Мартин і Таня.

Однак Федя таки перебрався.

Після роботи він почав перевозити речі. Допомогала Федіна тітка, батько й Іван Кононенко, продавець з кооперативу.

Мати Марусіна жила на станції і ще не навідувалася до молодих, бо Маруся пішла за Федю проти її волі. Речей було багато.

Мартин допоміг внести англійське ліжко, куплене недавно, видно вже на спільні гроші молодого подружжя. Ліжко поставили й Мартин пішов.

Через двері він бачив, як батько й тітка носили хатні квіти: кілька олеандрів, великий фікус, пальми; все це в бляшаних коробках, горщикях та кастрюлях, які вже вийшли з ужитку; кілька дрібних мірт, кактусів, троянд.

Ніби не знаючи про перехід на нову квартиру, забігла Феня.

Йй, видно, заздрісно було дивитися на те, як із купи навалених речей — тут були і нещасний комод, і діжки з ганчір'ям, і столи, стільці, етажерка, посуд, — як з цієї купи утворювалося затишне гніздечко.

Мартин мовчки злостився і вгадував про майбутнє гніздечка. Йому хотілося побалакати про це з Фенею.

— Дуже можливо, — думав він, що я і Таня також будемо жити разом. Так от, що то буде за життя? Ці олеандри, фікуси, кактуси. Комод. Як будуть жити Федя й Маруся?

Коли всі речі перевезли, Маруся пішла на станцію, а звідти вернулася не сама, а з матір'ю. Мати таки згодилася, хай Федя буде її чоловіком. Адже він колись та буде інженером. У їх всі дяді інженери. Вона привезла на нове хазяйство три не нові, та за те дубові діжки, вішалку, мисник. Знову прийшла Феня, а за нею й Прошка. Колись забиті двері Федя, за згодою Мартина, одчинив. Треба було рішати, чи будуть вони одчинені й надалі, чи ні. От чому Федя звернувся до Мартина:

— Ну давай умовлятися. Як ти відносно дверей? Будемо їх ключем запирати та ключ закидати, чи комуною?

— Закинемо ключ.

— Я бачу, що у вас таки вийде щось, — сказав Прошка, — взагалі, якого біса люди, як тільки поберуться, так і починають тягти кожен собі. У мене, Мартине, нова ідея. Двдцять кроків уперед до соціалізму. Ні, я серйозно, ти не смійся, Феню, це дуже цікаво.

— Ну, ну, що там за ідея така!

Прошка розійшовся.

— Кожен дворик індивідуального нашого господарства, як вам, товариші, відомо, має сотню, приблизно, сажнів землі... Можна зробити так, щоб у кожного господаря було вісімсот, тисяча, а то й більше — скільки хочеш. Це, товариші, дуже легко зробити. Потрібні: згода, чесність і трохи енергії. Беремо ми шість дворів.

Прошка витяг оливець і на газеті намалював щось подібне до віконної рами з шістьма однаковими шибками.

— Зносимо внутрішні огорожі, раз, два, три, п'ять, сім... сім тинів на паливо. Маємо один великий двір, власники якого, покищо — Іван, Максим, Петро. На кий біс ці тини, на кий біс замикатися в сотні нещасних сажнів. Один чудовий, просторий двір! Вже оригінально й пахне комуною. Оце й уся ідея. Яка ко-

ристь? Дуже велика. Я полічив: економимо щось коло тисячі обapolів, із сотню дубків, поясів, пуди гвіздків... Далі. Трошки уваги. Розгляньмо, товариші, наш сучасний дворик. Ну що? На мою думку — кошара. Хатка, відхідник, дві, три деревини; колодязь і помийна яма не у всякого. Сарай. Все це можна зробити одне на всіх замість шости вонючих кутків, — взяти хоч би їх, — маємо один, вигребний, цегловий і чистий.

Замість шости сараїв один великий на шість, покищо, частин поділений; один фонтан, одна помийна яма. Таким чином місце, де були ці дурні споруди — вільне й на ній росте великий сад.

Зручно, щодо санітарії бездоганно, економно і гарно. Потім можна на викиштейн і хатки, але до свого часу вони стоять. Кошти єсть: за ті ж гроші, що витрачаються на будування шости дерев'яних сараїв, можна збудувати один цегловий. Не вистачить? — Маємо велику економію на фонтані, горожі. В чім річ? Товариші, хіба не пройшло б це?

— Це цікаво, звичайно, але людей не знайдеш.

— Ото й біда. Я балакав з одним, каже „рано“. Ні, а вас: Мартина, Федю, Марусю благословляю... Вам можна зварити кашу. Люди ви не дурні, розумні, з пролетаріату. Мартин головою фаланги. Що правда, вас дуже мало, але... я гадаю, згодом, комунарів буде більш... Хай живе, товариші, комуна!!

Двері постановили не забивати. Федя, коли справа набирає такого характеру, Федя прохає всіх крокодилів допомогти встановляти речі.

Новий диван, оббитий чорною цератою, куплений за 59 (за 47 гірший. Англійці кажуть: „ми не такі багаті, щоб купувати дешеві речі“...) був власністю, як хвалився Федя, їх обох. Федя поставив його під стіною, між двома вікнами, що виходили на вулицю. На думку всіх, стояти там йому й на роду написано. Прощка, оглянувши ту частину стіни, яку він затуляв, заявив, що другого місця в квартирі йому немає, бо диван затуляє якісь руді плями.

— Між вікнами, — сказав він, — можна повісити „Лілію“.

„Лілія“ — додаток до „Пробудження“ — валялася тут же долі.

Маруся розгнівалася. Місце, куди комунари пруть диван, годиться для етажерки. „Ні“? Як це „ні“.

— Ви, товариші, увиходите до кімнати... перед очима у вас етажерки з книжками. Зразу ж характеризує мешканців кімнати. Не забувайте, посеред кімнати стоятиме стіл, а за ним дивана не буде видно. Де ж тут логіка? Коли ж ми поставимо диван під стіною коло грубки, то буде видно й диван, буде видно й етажерку. Вона вища за стіл. А стіл ми матимемо великий, розкладний, дубовий з фанерованим верхом.

Диван поставили там, де хотіла Маруся.

Феня не втерпіла. Слово!

— Дурні, коли груба топтитиметься, то диван попечеться й пропаде.

— Не пропаде, Феню. Ми йому тоді знайдемо інше місце.

Взагалі цього дня про кімнату, речі й упорядкованість всі балакали, як про своє. Маруся, як на параді.

Нові меблі в новій кімнаті, чоловік, щасливий і задоволений нею, товариші, що завітали до них, перший день на порозі до життя ще невідомого, непробуваного, — все штовхало мріяти про майбутнє. Вона сіла на дивані, поклавши ноги як Прощка. Вона сьогодні імениниця, а імениниці можна говорити вільно, саме так, поклавши ногу на ногу, по - хлоп'ячому, трохи непримушено.

— Я коли вчитимуся в інституті й скінчу його, буду фізичкою, а мій муж інженером! Ми будемо працювати. Звичайно, в кімнаті повинні бути відповідні для роботи умови. Чорт його знає... я, признаюся сьогодні у сьому, люблю комфорт. А в тим; чому це погано?.. Це те ж саме, що й ну... гарний годинник чи що, гарний шарф, ботинок, малюнок, обкладинка на книжці.

І я буду працювати. Ух, як я працюватиму! Речі речами, але уявіть собі: в моїй кімнаті сила фізичних приладь і... акваріум. У мене навіть єсть поганенький акваріум, але Федя повинен щось там заліпити цементом і вставити скло.

— Зацементувати й засклити бемським,— вставив Федя.

— От, але це ще не все—я мандруватиму. Буду в Італії. Італія!.. Тропічна рослинність, сонце! Венеція, десь там руїни Колізея. Як вам це, га?.. Буду в Англії! Ех, мрії, мрії!..

Все це вона казала немов жартуючи, але видно було, що була в неї якась надія.

— А тимчасом, ти, Феню, даси мені двоє паростків з філодендри.

Про це вони вже говорили. Феня трохи почервоніла і виправдуючись відповіла

— Я ж сказала, що прохатиму мамашу.

— Обов'язково. Я люблю, коли в кімнаті зелено.

— І я,— промовив Федя і завів розмову про користь від хатніх рослин.

— Не читай, Федю, лекцій, бо ми бачимо, що ти переказуєш думку своєї жінки.

Ну, цій забутій крокодилисі, Фені, Федя сьогодні потурає, кусайся на здоров'ячко.

Мартин бачив, що Маруся за якийсь час зробилася іншою, не такою, якою він знав її хоч би після історії з казками Оскара Уайльда. Щось нове, загрозливе, погане росло в ній. Він дивився на Федю, і ніяк не міг повірити, що він дійсно щасливий.— Ні, не може бути, він тільки вдає з себе такого, а на душі йому прикро, як і всім.

На довго запам'яталася одна розмова.

Маруся жартуючи,— жартливий тон цей кожного разу дужче й дужче дратував Мартина,— промовила:

— Я думала, що мій муж інженер, а він всього технік першого розряду...

— Іди ти... ти знала про це... тепер не скигли,—відповів сміючись Федя.

— Ти казав, що ти інженер, обдуриш ти мене...

— Бачили очі, що купували...

Однаке всі помітили, як йому ніяково за жінку. Прощка, так, щоб ніхто крім Мартина не чув, сказав:

— Я б образився, чорт його бери, і не так би почав. В її ж руках будуть „бразди правління“. От так робота. Ну, братіку, буде тут не життя, а жерстянка.

Другого дня умовились купувати й варити на всіх. Варитиме Федіна тітка. Варитиме поки всі гуртом підшукають дівчину, дівчину охайну, чесну, таку, яка могла б як слід справлятися з роботою.

Гроші на харч даватимуть так: два тижні дає Федя, потім тиждень Мартин. За бухгалтерів будуть Федя й Мартин. Федя лічитиме всі витрати, які робляться на Мартинові, а Мартин ті, які на Федіні гроші... В останніх числах місяця вони розплачуються. Гуртом вони платять вісім внесків: п'ять внесків Федя й Маруся, три Мартин. Піввесна дає Мартин за тітку, бо вона працює й на його.

— Треба б тобі, Мартине, братися за розум та женитися. Признавайся, кажи одверто, як у тебе з Танею. До речі, я й забула, ти й досі береш молоко в Насті Архипової?

— Тепер ні.

— А будеш брати?

— Буду.

— Хіба ти нічого не чув?

Мартин зрозумів.

— Ти про її хворобу?

— Так. Ти дуже необережний.

— То все брехня, Марусю. Настя сама розповідала мені про цю історію. Згодом ти побачиш сама. Свиня Войков.

— Войков? Ну що ти, Мартине, Войков — інженер, і обвинувачувати його... Я не вірю.

— Я кажу те, що знаю.

— Хто його знає... А все ж я рекомнедую брати молоко на всіх, у Федіного батька. Не того, що він родич, а того, що своїм вони не підмішуватимуть води... і вже можна бути певним, що ніякою хворобою не занедужаєш. Бачиш, Мартине, хто її знає, цю Настю.

— Ти, Марусю, віриш брехням.

— Ет, кинь, друже. Тут же кожному дурневі видно... Звичайно, ти можеш брати й там, але я, для нас, беру молоко у Федіного батька... як хочеш...

— Я братиму в Насі.

Так почала жити невеличка комуна.

XVII

„Тов. Мартине. Зайдіть, якщо маєте вільний час, сьогодні по обіді. Таня“.

Гудка, як на лихо, не було та й не було. День сьогодні сонячний, літній. Щезла весняна вогкість. Коли одчинити вікно, в кімнаті робиться не душно, але — літо і працювати нудно, важко. „По обіді“. Треба розуміти так: він іде додому й обідає. Це години о четвертій треба бути в неї. Саме сьогодні середа, сьогодні три засідання. Певно, — думав він, — так часто буває, закоханий людині треба йти на побачення, а її жеде робота.

І зробилося весело, весело, бо він таки справді „по вуха“ закоханий, бо він одержав цидулку від Тані, бо він не може, а йому неодмінно треба піти до неї в особистій, інтимній справі.

Немає можливості людині прийти о четвертій — не треба, вона прийде о сьомій.

Але ж, Мартине батьковичу, таки прийди, не злякайся, холера тобі в живіт. — Приємно тобі? Подобається тобі дівчина?

— Так.

— Ніяких там плянів, заходів різних ти не витіваєш?— Ні.— Ну, то й молодень, іди.

Іди й скажи. — Таню, ви хороша, чудова дівчина. Я вже знаю вас. Коли я вам не огидний... та що там базікати. Ми шукаємо одне одного. У мене й у вас, або краще в нас, життя напереді. Ми йдемо одним шляхом. То давайте, Таню, йти разом. Ми допомагатимемо одне одному. Я віддав себе справі, та й ви мабуть... Так от, це нічогісінько не значить, у людини єсть і своє. Це зрозуміло, як двічі два. Ну, що ж вам сказати ще. Так от, я не такий освічений, як ви, але ви вчителька, ви виховуватимете наших дітей. Щоб не говорити довго, скажу вам: давайте з такого то числа жити вкупі. Ви кажете „Надійка“? Я знав це, я думав про це, і Надійка з нами. Вона хорошеньке русявеньке дівчатко, схоже на маму. От те, що я думав, почував, що я хотів вам сказати.

— Треба обміркувати... я ж „опеклася“ раз.

— Та що ж тут міркувати, моє серце. Рано, чи пізно, а так буде. В кешені він шукав цидулку.

Так томився він, рвався в роботі, аж поки підійшов до нього Іван Кононенко.

Мартиніві завжди було прикро давати цій людині руку, бо долоні й пальці Кононенкові були теплі, мокрі, ніби брудні й липкі. Щоразу він звертав увагу на його наче підтесану, схожу на дошку потилицю. Навіть волосся, яке підстригалася так, щоб сховати неправильну форму голови, не допомагало.

Крім того він завжди говорив не до пуття, трохи нахабно, як звик говорити з юрбою бабів за своїм прилавком у кооперативі.

— Сьогодні ти будеш дома?— спитав він.

Так Іван починав кожного разу. Мартин вже знав: він пообіцяє прийти, пів години проситиме, щоб Мартин неодмінно ждав його й нікуди не йшов, а сам не приїде.

Оригінальна людина! Вічно захоплюється чимсь непотрібним, чудним, нудним. То в нього надзвичайна труба - бас, то якесь надзвичайне японське цупеня, куплене в місті за половину місячного заробітку, що потім підрісши перетворилося на звичайного нашого собаку, то фотографічний апарат, скрипка, навіть зіпсована машина до шиття, теж надзвичайні речі, які навряд чи пощастить купити ще комусь.

— Ні, не буду.

— Шкода. А я хотів побалакати, поділитися в надзвичайно серйозній справі. До діла, в мене три пари надзвичайних морських пацюків. Я тобі подарую пару.

— Подаруй, але навіщо вони мені?

— Як навіщо? Цікаво ж. А ти ж мабуть підеш увечері туди?

— Куди це „туди“?

— Не ховайся. До неї підеш?

— Та яке тобі до того діло, чудний ти?!

— А таке, що хотілося застати тебе. Бачиш, справа тут, коли можна так висловитися, надзвичайна до чортків. Я хотів зайти не сам, а з... Фенею. Ти знаєш, ми записуємося в Загсі. Здивувався?— лясконув його по плечі Іван,— нічого, брате, не вдієш, життя річ складна.

І щоб заспокоїти Мартина, він спитав:

— А про Настю чув?

— Чув, звичайно,— і подумав: і ти туди ж.

— Ну й що? Як ти на це реагуєш?

— Мені вже обридло казати всім, що це брехня.

— Ну, ти, зрозуміло, знаєш більше, ніж хто інший.

Іван сміявся.

— Я знаю більше, ніж ті, хто вже начесав на цій брехні язика.

Іван розкрив рота. Хто був у кімнаті, прислухалися до розмови.

Іван глянув на тих, що сиділи, посміхнувся до їх і враз промовив:

— А отже нічого ти не знаєш. Де, наприклад, Настя тепер?

— Цього я не знаю.

— От бачиш, цього ти й не знаєш, а кажеш, що знаєш все. А я, братухо, думаю, що немає її на цім світі. Пахне тут самогубством, от чим пахне.

— Час вже припинити цю історію,— подумав Мартин і посадив Івана коло себе.

Хвилину він дивився йому в очі, немов хотів упевнитися, чи слід цій людині казати все.

— Слухай Іване, і ви, товариші, слухайте...

Іван посміхнувся.

Досі Мартин майже не говорив із співробітниками про Настю, він знав, дехто не говорив тому, що не хотів втручатися в справу, яку вважали за бабський пересуд, дехто ж, а може й усі, не говорили про неї ні при нім, ані з ним, бо думали, що трохи винний у цій справі і він, Мартин. Тепер настала хвилина, коли треба було з'ясувати все.

— Ви чули про Настю? По виселку ходить чутка, що вона хвора на погану хворобу. Це брехня, брехня, товариші! Це робота Войкова, інженера. Він хотів підкотитися до неї, але вона дала йому по фізіономії саме тоді, коли він чекав на щось приємніше. Так. Даю вам слово чести, що так. Скоро це стане зрозумілим. Ні, товариші, яке це нахабство, дівчина мусить тікати кудись світ - за - очі,

бо тут їй немає життя через якогось бабія, гультяя. Я подаю на нього до суду.— Це злочин.

— Чекай,— в тон, наче продовжуючи Мартинові слова, промовив Кононенко,— чекай. Маленька, товариші, справка. Настя вже тут.

— Тут?

— Як?!

— Відкіля?!

— Тут, тут, друзі мої, приїхала; де була — невідомо. Це раз, а потім відносно хвороби знають усі. Прощка так має навіть якісь докази, знає це із певних джерел, це два.

— Прощка? Які докази, які джерела? Дурниці! Прощка такий самий, як і Войков. Не вірте! Ти, Іване, менше плещи язиком, а більше думай. Так вона тут?

— Я думаю. Вона тут.

Мартинові вірили не дуже.

XVIII

Робітники йшли з роботи. Мартин приглядався до облич тих, хто йшов коло нього. У всіх худі стомлені обличчя. Найвиснаженішими, здавалося, були вони в жінок. Здебільшого робітниці були ще молоді, але на лиця їхні старість вже поклала свій кривий відбиток. Наче в кожної є діти. А втім важко було щось угледіти під чорними плямами од пилу. Роки праці біля чорного золота робили жінок удвоє старішими. Робота коло вугля — робота з зціпленими зубами, робота, де не треба розмовляти. Людина мовчить і мовчання це зробило її похмурою.

Мартин порівняв жінок, з якими він працював, з цими, що йшли з кошиками, клуночками, хустками, з порожніми для молока пляшками.

От вони йдуть — робітниці - шахтарки. Одробили вісім важких годин — бо годують себе й сім'ю. Ідуть на відпочинок. Скільки часу треба не працювати цій дрібній жінці з великими, чорними, такими дитячими й вистражданими, голодними очима, щоб лице її було таке ж рожево - ніжне, як припустім, у Марусі? І, цікаво, думає вона про своє лице?

— А Таня?

— Ну то що ж? Дійсно, вона інтелігентка, але ж вона працюватиме.

За Мартином своєю офіцерською ходою, чітко відбиваючи кроки, з роблено суворим лицем, ішов Леонід Васильович Войков.

І радісно, і разом соромно було Мартинові йти в лаві людей, що з кола їх його вирвало життя. Він чисто зодягнений. Він бачить ворожі погляди, заздрість в тих очах, недовір'я, холод. Він вгадує їхні думки.— Ач, сидить там, обтрусився од пилу... і сліду немає... чистенький та викоханий який.

Знову ці чудні, інтелігентські думки: кинути засідання, папірці, Прошок, Фень; викинути к чортам пальта (осінне й зимне), чисті сорочки, краватки, капелюх, а влізти в парусинову одіж, взяти лопату й піти до чорних пірамід, або з кайлом та лямпочкою спуститися під землю. Там з силою вдарити в крихку масу антрациту.

Там тепер забуті товариші, молоді хлопці, хороші комсомольці. Вже з очей їхніх виглядає втома, а коли вони зустрічаються з ним, то йому видно, як вони ховають од нього свої очі.

А що як замість мене, замість Прощки, Фені посадити ну... Івана Чайку, або ту невеличку жінку? Замінити. А нас всіх і Марусю на роботу... На розі вулиці, де один кінець веде до Мартина, а другий в поле, стояла Настя з лозиною в руках.

Вона когось чекала.

Мартин пішов швидче.

— Здрастуйте, Настю! Де ж це ви пропадали? Чого ви тут?

— Доброго здоров'я. Я потім розкажу вам... потім.

Інженер пройшов, не глянувши на неї. Настя зсунула брови. Мартин почував небезпеку. Вона була така гнівна, така зла, що, здавалося, притули до неї сірничок — і він запалиться.

— Чого вам треба од мене?— здивувала вона його.

— Як то чого?.. Що з вами, Настю?! Мені треба б поговорити з вами. Я вас трохи не розумію...

Йому аж весело. Так, він нарешті розуміє, вона сама хоче поговорити з інженером.

Але вже пізно, інженер пройшов; не гнатися ж за ним.

— Ви не гнівайтесь на мене,— промовив Мартин,— не гнівайтесь, а краще послухайте мене. Та що ж це за чортівня?.. Чого ви надулися? Де ви пропадали весь тиждень?

Вона трохи одійшла.

— Настю, та як же я можу не постояти коло вас, коли ви наче воскресли з мертвих. Для всіх же ви загинули в Зеленій Зміїці!

Він бачив, як очі її за кожним його словом лагіднішали. Та вона майже не змінилася! Вона тільки трохи - трохи похудла. Суворіший вигляд лица. Оце тільки одірвалася од якоїсь хатньої роботи.

— Де ви загинули?

— Ніде. Потім скажу. І не питайте і не просіть.

Ні, комик якийсь, а не молочниця. Чотири чи п'ять день пропадала дівчина невідомо де, наробила бешкету, і ще й не питайте її, не просіть.

— Та як же так?

— А так!

Настіні очі сміються, а м'язи на лиці ніяк не зав'яжуться в холодну суворість.

— Ну, то ходімо. Я таки розпитаю вас... чи ви пак за коровою?

— Ходімо, корова дома.

— Ви ж казали, що корова пасеться?! Як дома?

— А так, дома та й все.

Вона засміялася. Їй самій зробилося весело.

— Ходімо.

Мартин низав плечима.

— Не питайте, нічого не питайте.

— Ви не хочете говорити про себе, то вислухайте мене. Весь виселок балакає про вас. Всі, власне не всі, а багато, думають, що інженер каже правду. Я бачив вашого батька... Він такий затурканий. Так от... про те, що це інженерова витівка, знають мало. Треба вам подавати до суду.

— Ні, цього я не зроблю.

— Слухайте ще. Лишати цю справу так не можна. Це злочин. За це його треба покарати. Ви хіба не думали про це?

На її лиці з'явилася знайома йому зморшка.

— Думала. Я думала. Цього я не зроблю і... прошу вас, Мартине, не робіть і ви.

В Насті відчувається сила, вона починає говорити, як лікар з хворим.

— Добре, коли вам треба так, то добре... я без вас не робитиму нічого. Слухайте, а за молоком я вже скучив...

— Я принесу... буду носити молоко.

Мартин з її слів і з того, як вона проводила очима інженера, зрозумів. Настя плете тенета. Що ж це вона надумала, ця Настя?

Сьогодні ж він поговорить про це з Танею. В кешені пальці мацають цидульку, він думає про Таню і обережно поглядає на просте, одверте лице й манливі губи молочниці.

Життя дяді Яші та його дружини текло по-старому.

Ганну Павлівну, непомітно для тих, хто бачив її щодня, вперто точила та сама хвороба. Спина дяді Яші, також непомітно, ставала все дужче й дужче дугуватою.

Так само, вертаючись із роботи, він мріяв, закурював коло каменя, так само розмовляв з сивим будником Степаном Семеновичом Архіповим.

— А не кидайте - но та дайте прикурити.

У будника сірі очі, червоні од сліз повіки, сивуваті вуса. Очі він ховає під своїм старорежимним козирком.

— Поганувато, Яків Кузьмич. Плохо. Чули?

Очі швидко, швидко починають кліпати і він дивиться на грушку, на станцію, на свої халяви, руді, також старорежимні. І щоб не кліпати, щоб одвернути теренки добрих очей прийомника од своїх сліз, він питає:

— Ну, а Ганна Павлівна, я думаю, ходить?

— Де там ходить...

Нарешті, він прикурює. І хоч цигарка не довга, хоч один кінець у нього в роті, хоч він держить її двома пальцями з широкими й куцими нігтями, все ж другим кінцем цигарки він ніяк не націлить на жар. Рука йому тремтить.

Сидять вони довше, ніж кожного дня, і розходяться сумні, кожен з важкими своїми думами.

Так само дядя Яша в сінях скидав піджака, але обтрушував його сам; сам набирав води й виходив вмиватися з східців.

Він і Таня сиділи коло ліжка, коли увійшов Мартин. Вони, видно, чекали й про щось радилися хворої.

Ганна Павлівна лежала так, як і тоді, коли Мартин побачив її вперше.

В чистій кімнаті дядя Яша ще чорніший.

Ні ніяковости, ні метушні його поява не викликала. Він привітався. Таня швиденько глянула на дядька й тітку, немов звіряючи, чи не одурили вони її. Чи не зрадить хтось із їх, чи після того, як вони говорили про нього разом, чи після того — не обмірковували вони теж саме ще раз без неї.

Наче ні.

Ганна Павлівна тихо, як хворі, промовила:

— А ти й досі не вмивався, Яша.

Тільки ніяковість за нього й ніжність — більш нічого.

Мартин міг почувати себе як дома.

— Сідайте як у себе.

— Люди... а ти такий... невмитий...

Дядя Яша сказав: горе мені, — і підвівся.

Ого! Тільки в цій манюсінській кімнатці видно його справжній зріст. Головою він ледви що не торкається стелі, а ходити звик трохи зігнувшись.

Він посміхнувся Мартинові. Аж тепер, коли Мартин порівняв його лице з лицем Ганни Павлівни й Тані, він побачив, який він худорлявий. Самі кістки та шкура.

Таня зраділа, що Мартин прийшов.

— У нас новина. Новина ця має зв'язок з Настиною історією.

Вона розказала йому про те, що Войков прискіпався до дяді Яші за якесь нібито неакуратне й несвоєчасне навантаження вугля. Інженер цього дяді Яші й не казав, і нікому не казав, якимось воно робилося так ловко, що ніхто не знав, звідки йдуть чутки. Вчора був, з цим і прийшов, Іван Чайка і розкрив інженерові карти.

Мартин обіцяв дізнатися про все і розказав про зустріч з Настею. Цього дня його попросили обідати разом з ними. Мартин не відмовився. Попросила його обідати Ганна Павлівна. Дядя Яша й собі почав говорити про те, як буде приємно їм усім, коли Мартин сяде з ними за скромну трапезу.

Справді ж, помітила Таня, він був незадоволений вчинком жінки. Повинен би просити до столу господар хати.

- А проте при обіді дядя Яша й раз у не виявив свого ставлення до Мартина.

Обід минув весело, бо розходившись, дядя Яша з шафи витяг пляшку, в якій в корінцях жовтіла горілка.

Мартин почував себе так, як повинен почувати себе молодий, уперше обідаючи з молодого та батьками її.

У нього все більше було шансів на те, що з Таніною ріднею обійдеться гаразд.

Але, як сніг на голову, впала нова напасть.

Як ішов він додому, коли прощалися, Таня сказала:

— А знаєте, моя мати приїздить жити сюди, до мене.

— Звідки ви знаєте?

— Я одержала од неї листа. Страшний людський документ. Вона гадає собі, що я тут влаштувалася як слід, і зможу утримувати її. Тижнів за два, а може й раніш, вона буде тут. Уявіть, така людина, як вона, вдарилася в релігію. Колись, живучи з приставом, мала свій виїзд, шикарні коні: пара сірих рисаків, в яблуках, завжди дві-три покоївки. На ці коні, покоївки, на неї саму йшли всі хабарі пристава; а він мав дуже прибутковий район, напівробітничий, коло Катеринослава, передмістя в тридцять тисяч населення, з трьома базарами, чотирма церквами, заводами. Тоді, маючи сорок п'ять років і поганючий голос, вона вчилася співати в найкращих спеціалістів міста, кидаючи на це скажені гроші. Альт залишився такий же глухий, хрипкий і неприємний. Колись, Мартине, я покажу вам її листи. В останньому вона пише, „приїду і вмеру коло тебе“.

— Що вона робить тепер?

— Останні відомості, співала в хорі, кинула співати, два роки блукала по поденщині. Тепер втратила сили й здоров'я.

- Що ж ви їй відписали?

— Нічого. Хай їде! Не вижену ж я її? Як не як, а вона мати.

— Це правда. Я нічого ї не кажу.

— У неї щось там із ногами.

Мартин замислився. Приїзд Таніної матери затримував здійснення його мети.

— Як важко людині влаштовувати своє життя, як вона хоче. Ну, нічого, ми з Танею будемо вдвох, а її можна влаштувати в дяді Яші і платити йому чи що...

Так плянував він у себе в кімнаті, трохи п'яний од жовтуватої горілки на пахучих корінцях.

(Далі буде)

М. АЛЬБЕРТОН

БРЮ - БІДЖАН

(УРИВОК ІЗ ПОВІСТІ)

Хоч ми вже вислали ходоків на плянтації рижу, проте рішили також оглянути земельні ділянки, що лежать навколо Біренського спробного поля. Трястися ми вже звикли. Проїхали десять тисяч верстов, то ще декілька сот переїдемо. Адже коні однаково стоять без діла, а їх же треба колись „проїздити“.

Так, але їхати самому теж нема рації. Та крім того, коли вже осістися, то всім „українцям“¹⁾ вкупі. А що ж? З цією менською „дикою“ дивізією, з „ли-тваками“²⁾. Ні в якому разі!

Умовились. Ідуть, значить: член зінов'ївського колективу, один з Кривого озера, з Кремінчука та двоє з Гумані. Там — геть усе виглядіти, і коли буде до вподоби, можна навіть закріпити за собою ділянку.

— Ша. А може ще приїдуть з Сахаліну³⁾, та принесуть добру новину про риж.

— Аджеж задатку на землю не дають. А хто ж це повинен казати агрономові Фінкельштейну, що туди послано людей. І коли він навіть дізнається, хай тоді нам спробує на хвіст соли насипати.

— Га, який фраїр цей Фінкельштейн. Він вірить, усьому йме віри. Він гадає, що коли дає якусь земельну ділянку, то вже йому з рук її видирають.

— Хай він почекає. Закріпити за собою земельні обшари, це тобі не полу прифастригувати. Зірвав вузлик, потягнув та й витягнув. Треба добре обмірковувати. Нехай Фінкельштейн закарбує собі на носі, що коли встромиш перший рискаль у землю, то вже не захочеш її покинути. Вона стає вже ніби рідна. Тут ось на цьому обшарі треба вже корчувати, підставляти плечі, наполягти та й збудувати...

Він сидить такий серйозний, обводять олівцем, вказуючи на мапу. Потім він підводить двоє чорних, трохи каламутних очей і придивляється до облич. Він дивиться й питає, чи все зрозуміло? Але він, здається, не бачить нічого. В нього кирпатий, задертий ніс, що його аж затуляє. Але він дивиться, такий замислений, поважний. Коли комар сідає йому поміж бровами, кусає довгеньким носиком та махає крильцями, він навіть цього не відчуває. Він дивиться просто й гадає, мабуть, що він уже з нами закінчив. Хай він трохи ще почекає. Може собі гніватися, але 816 ділянка нам не подобається. Ми їдемо сьогодні на нову.

Але агроном сьогодні теж не сердиться. Говоримо йому, що 813 ділянка дуже добра, що земля свіжа та м'яка, що можна вже й сьогодні захожуватися біля оранки. Води там досить, ліс також недалеко. Коли б декілька великих колективів взяли до неї, то можна було б за малий час зажити там на всю губу. Ще цього літа можна розпочати будувати, а на осінь уже й перехопити з сім'єю по чарці дешевої біджанської горілки в своїй новій дерев'яній хаті. І поволі лагодитися до другого року.

Він знову вилупив свої чорні, каламутні очі з задертим носом та дивиться.

— Ну, що ж, їдьте!

¹⁾ Українським землякам.

²⁾ Євреї з Литви й Білоруси.

³⁾ Першими днями була поширена чутка, що їдуть до „Сахаліну“ на риж.

— Га, який розумний. Аджеж туди дороги нема. Є такі місця, де можна шию скрутити з порожнім возом, то як же це буде з вагою. Аджеж приставити продукти треба. І дров привезти треба. Но, то треба раніш дорогу полагодити.

Він дивиться знову та чекає, доки комар сяде на його кирпатому носі, тоді б'є себе рукою по обличчі й каже.

— Все це ще зроблять, безперечно зроблять. Всього відразу не можна. Поки що грошей нема.

Зараз же він бере другу мапу, обводить олівцем, вказуючи дорогу на нову земельну ділянку, на 813 - ту...

... Тепер ми вже сидимо на возах та їдемо далі. Знов таки часто зустрічаються містки через вузькі річки, що пливають з гір. Обабіч шляху — широчінь, безмежна просторінь, соковите врожайне жито з людину заввишки ледве хилитається від тиховію. Трави вигинають гострі головки, витягаються, нагадуючи справжню нзву. Потім вони знов нахилиються, випростовуються й дратують, немов вимовляючи:

— Але господарі тут ми...

Прикро таки, чому на таких широчезних луках замість трав диких не гойдається краще колосся пшениці...

— Здоров — відповідає Йосл з Тернівки на чхання своєї коняки.

Потім він обертається й перебиває всім думки.

— Коли ми почнемо працювати й дістанемо ще коней, я зовсім пушу цю сіру на волю. Хай собі гуляє й дає приплідок, з такої хвацької коняки лешата будуть один в один.

— Що він там верзе?

Нохем кривоозерський увесь ранок злостився. Він раз - у - раз стуляв губи й насуплював свою плескату пику. Зараз він облизує цигарку з махоркою і відразу відрубав, що нічого з того не буде, нічого. „Бо що значить — нема грошей. Що значить? Як це так? Біро - Біджан — це совецька власть? — совецька! Рад-влада любить, щоб провадилось будування? Любить. Ну, то в чім же річ? Треба їй казати, щоб вона дала гроші“.

— Га, який з тебе розумний. — протяжно промовив гуманський скляр. Одного мудреця мало Криве Озеро, та й того до Біро - Біджану відіслало. Коли б я був у вас за скляра, я тебе в рамці вправив би. Дуже шкода, що тебе просто до Москви не відрядили за радника „главного совету“. Вже знайшлися розумніші за тебе й просили грошей. Та їм казали, що дають скільки можна.

Тепер Нохем дуже сердитий. Його цупке волосся на обличчі настовбурчилось, як у того їжака. Він бігає лихий, полискуючи чорними злісними баньками.

— Це брехня. Вони не вимагали. Щось там вони промимрили крізь зуби. І скільки їм там тикнули, вони взяли. В такому разі їдуть до Москви й кажуть всім, щоб чули.

Нохемові слів забракло. Тільки сині губи тремтять. Він ще раз виймає свій кесет і крутить дрижачими пальцями нову цигарку й хоч би довелося ще декілька сірників зіпсувати, він таки закурює і знов собі нагадує:

— Бо всі ви фраїри. З голови до ніг. В Москві вони сами не знають, що можна з Біро - Біджану зробити й що ми могли б тут вчинити.

Тепер вже нічого не вдієш. Брехати про Біро - Біджан вже ніхто не зможе. Хто? — хто, а Нохем з Кривого Озера знається на цьому. В Біро - Біджані стільки добра, та тільки всі „великі риби“ нічого в цьому не тямлять. Коли б йому дозволили, він би зробив з Біро - Біджанських лісів щось таке, чого світ ще не бачив. Саме ліси він знає, як своїх п'ять пальців. Не дарма ж він вже працює при дровах 22 роки. Ось цього великого пальця він втяв на тартаку. Вся ця дикунська країна ожила б. Сюди, до Біро - Біджану, бігали б усі, наче по св'яту воду. Коли б дали трохи грошей Нохемові, він би сьогодні ж привів сюди пів Кривого Озера. Щонай-

кращих ремесників, найздоровіших парубків. Вони б узялись за Біро - Біджан, що аж тріски летіли б.

Нохем затагся цигаркою, але вона не курилась. Він повів язиком по шву цигарки, ще раз затагнувся й відкинув її геть.

— Самому Калініну треба розказати. Треба йому сказати, що в Біро - Біджані є величезне добро, і все лежить та гине. Цим лісом, що тут його палять та нищать, можна було б нагодувати дві Первомайські округи. Коли б як слід взятися, можна було б мати всього досить для себе, ще й для інших. Ми б потім порозсилали добро на Україну, до Первомайського та по всьому світі.

— Дуже шкода, що ти тут маринуєшся. Таку голову з такими здібностями треба було б постановити за міністра в Калініна, давати поради.

Нохем мав саме дуже багато що відповісти, але вози враз зупинились. 813 земельна ділянка була верстов за 18 від Біренського спробного поля. А ми їдемо вже безліч годин. Треба в когось спитати. Знайшли де питати. В Біро - Біджані можна стояти, без кінця - краю чекаючи на подорожнього. Ні, це не діло. Треба злізти з воза й шукати дороги.

— Так. Ми вже мабуть переїхали.

— Ні, ще не переїхали.

— Га, не морочте голови. Переїхали, не переїхали. Взагалі треба було їхати зовсім не в той бік. „Озерна“ ділянка стоїть зовсім не остеронь. Завжди, коли здаються на шмаркачів, клопоту повна голова. Приходить якийсь кремінчуцький сопляк і вважає себе бозна за якого знавця. За все він спитав, зняв плян. Тільки в який бік їхати, він не знає.

Селянин, що його випадково зустріли, поволі й радо сказав нам, що наша земельна ділянка є саме проти Біренського спробного поля.

В цього ми теж довідалися, що поблизу є село Лазарево. Там можна дістати для себе й для коней їжі, і здається, що інструктор земельної ділянки, що ми її шукаємо, мешкає теж там і тоді ми ще від цього й виграємо.

... Тепер ми їдемо лісом. Обабіч — здоровенні високі дерева, ану, щоб хоч трохи ляк узяв.

Можна собі спокійно сидіти на візку та вислухувати навіть те, що пташки виспівують. Чого вони саме цвірінькають. Казнащо. Треба раніше зазнайомитися. З усім зазнайомимось. А як запашино навколо. Цілком, як на дачі. Бігме, шкода, що сімей нема тут. Чудовий відпочинок був би. Го, го, го, прегарна була б справа, коли б з оцих ось лісів можна було поробити соснові дачі. І Крим, чи Кавказ перевести сюди. Слід тільки вигнати комарів. Не так це вже знов і важко. Коли ми так усі гуртом візьмемось, ми їх враз виженемо...

— Безумовно, ми їх виженемо.

— Перестаньте мені, будь ласка, голову морочити з дачами та комарами.

Йосл з Тернівки був заглиблений в свої думки. Він насунув на очі денце засмальцованого картуза з дашком і нічого не бачить, що діється навкруги.

— Ні, це не так. І Нохем кривоозерський не має рації.

Заклопотаний Йосл обернувся до супутників, підсунув шапку догори, взяв віжки з батоном у праву руку, а лівою долонею вхопився за свій м'ясистий засмалений ніс і замислено промовив:

— Ні, мені спало на думку ось що.

Потім він викрутився, взяв знов батога і, шмагаючи коней, голосно говорив, що його рада буде найкраща: він напише справжнього листа до своїх родичів в Америці, щоб їх там грім побив, де вони тільки є.

І ще одну справу знає Йосл: він має родича „партейця“ таки. А цей ось за ланібрата з усіма фінвідділами і їх інспекторами, і він знає, як вони бідують. Є мільйони дірок, що їх усі треба потрошечки позатикати. Знов же треба спочатку

повбивати палі, щоб щось нового збудувати. Но, а з одного теляти сім шкур не можна драти.

— Ша, а наш Біро - Біджан це тобі не будівництво?

На думку Нохема з Кривого Озера Біро - Біджан є справжнє будівництво. Бо тільки тут можна буде раз назавжди влаштуватися, і тому американці не хочуть допомагати. Вони люблять тільки фіглі стругати, а тут робиться щось таке, що їм аж кисло стане. Ні.

Тут треба самому, все самому зробити. І власне, їм на злість, самим впоратися.

Але засмальцований Йосл не відмовляється від своєї ради. Коли він до них напише, їм аж в очах потемніє. Ось так навмисне, бігме. Йехіель, цей підсвинок, багатий, хоч і швагер, нічого не допоможе.

А Мойше Кушнір, що був вдома такий злидень, що й сотої долі не має, що Йехіель, безперечно стане у пригоді. Йосл напише йому ще тепер, вже останній раз. Нічого, коли Америка...

Але Йосл, коли розбалакається про Америку, не може вже спинитися. Ну й чудернацька ж людина з цього засмальцованого. Віз з кіньми загрузає в болоті, а йому чогось згадується Америка, олія. З нього людей не буде. Ніякий Біро - Біджан вже йому не допоможе...

— Ану, братва. Злізайте та допоможіть витягати. Ні, всі до купи. З того боку. Так. Ще трохи й годі. Ех, ну гарні ж коні. Як тільки вони трохи притомляться, то зовсім забувають про своє дикунство. Тягнуть — просто краса.

... Ось вже виїжджаємо з лісу. Дерев з птаством, мухами, залишаються внизу, а спереду — маленьке село з дерев'яними будинками. Все там дерев'яне. Церква й та дерев'яна.

* * *

Чому ж це нас зустрічають тільки жінки? Вони стають навколо наших возів і починають нас розпитувати. Ми пояснюємо. Вони також задоволені, що євреї сюди прибувають. Адже ж це їм не перешкоджає.

Євреї нічийого не заберуть, тут валяється навколо так багато землі та лісу, що вистарчить для всіх. Не тільки для євреїв.

Але щодо того, що євреї привезуть трактори — вони нікому не ймуть віри. Вже безліч років, як „начальство“ обіцяє привезти й нічого не привозять.

Чому це говорять, наприклад, що євреї з великих міст, і всі багатії — то на що ж їм їхати до такої дикунської країни?

— Еге ж? Себто не всі євреї багаті? Значить, є в євреїв теж бідняки та багатії, як голова сільради говорить: пролетаріят і буржуї. Дійсно, цікава штука.

— Нічого, ми можемо заїхати до першого ліпшого двору та випрягти коні. Аджеж ми їхнього не заберемо й не вкрадемо. Взагалі в їхньому селі не крадуть. Ніхто навіть не намагається, бо знає, що йому за це попаде так, що десятому закаже...

Нас підняли на глум, що ми хочемо купити вівса для коней. Тут зілля таке соковите й смачне, що коні їдять його охітніше за овес. Коли ми хочемо, вони можуть навіть послати дитину, куди вивести коні, там їх стриножити й так залишити на всю ніч. Сторожа не треба. Можна бути певним, що їх не вкрадуть.

Ну, забезпечили коні, то можна піти й для себе пошукати чогось їсти. Але що його робити? Нема до кого звернутися. Майже в усіх хатах лежать обличчями додолу, розкинувшись, козаки та хропуть, аж хата ходором ходить. Під черевом підкладена подушка, під головою кулак і сплять на всі заставки.

Виходить, що сьогодні другий день св'ята.

За яйця селянка хоче з мене 60 коп. за десяток. Щось дороженько. Купую лише для себе півдесятка. Селянка оповідає мені, що вона приїхала з Чернігів-

щини. Вона знає, що євреї виїжджають з дому, бо не хочуть торгувати. Вона це знає. Її чоловік теж звідтіля. Доказ — її чоловік не п'є. Він це так собі спить на лавці, не п'аний.

Моя братва взяла мене на глум. Фраїр завжди фраїр. Аджеж можна купити яєць за 25 коп. десяток, скільки завгодно. Молоко — 8 коп. пляшка. Масло, сметана за півдарма. Ось в цих хатах у місцевих козаків можна всього купити. А в переселенця не варто купувати й на копійку, бо здере.

... Тепер ми ситі й весело на душі, ми здибали тут козака - інструктора, з „Озерної“ земельної ділянки.

Він зовсім не може нічого говорити, йому важко. Але він дуже ввічливо й чемно посміхається до нас.

— Ех, як він любить євреїв, — найліпші люди на світі — євреї. Він раз якось прибув до Чити, то не мав де день прожити. А євреїв відразу взяв його до себе, напоїв і нагодував. І тепер він для них теж нічого не пожалкує. Можемо собі їсти й пити, скільки душа забажає. Дружину, навіть свою дружину може він віддати. Хай собі хтось її візьме й робить з нею, що хоче. Його це ані трішечки не обходить. А може ми ще підемо випити в компанії за панібрата?

Інструктор тягнув нас до дверей. Але тут він впав обличчям до хати, ноги витягнув до сіней і відразу захріп.

— Отакі вони всі, чугани. (Чуган — ганебне слово для козака) — скаржилась нам інструкториха. Такі вже вони люди, ці козаки. Коли ми бажаємо, можемо піти до старих козаків, перших, що осіли на Амурі. Найстарший козак тут в селі Платон Васильевич Зьомін. Він перший козак в Лазарівці. Він може розказати, що діялось в цій країні 60 — 70 років тому. Скільки тут було звір'я, комашні, птаства... Слід було б нам піти спеціально до нього побалакати.

Увечері не дали нам відпочити. Гості не повинні ображати господарів. Ми мусимо теж взяти участь у спільній гулянці. Ну, коли багато не п'ємо, — то хоч по чарці. Але зовсім відмовлятися не можна. Ми ж залишаємося сусідами, вічними сусідами. Наш господар - інструктор так міцно спить, що не чує ні танків, ні співу, що від них аж шибки дзвенять.

Але не в мого господаря головна гулянка. Треба йти до вдови Кузьмихи. Вся молодь Лазарівки там буде й наша молодь мусить теж конче прийти.

У Кузьмихи не було для нас ні місця, ні часу. В душній маленькій набитій вщерть хатинці молодь утворила маленьке кільце й в ньому, ніби на одному місці, розпарені танцювали „Коробочку“ чи „Краков'яка“. Особливо жвавіють молоді козачки при „підгірному“ вальсі. Це найвеселіший танок, що ніколи не обридає й ніколи не повторюється. Молоді козаки та козачки мусять показувати безупинно нові фігури, скільки б годин гармоніст не грав.

В танкові йдуть лише декільки пар. Але всі довкола беруть в ньому як найжвавішу участь, допомагаючи знайти нову фігуру, нове „па“.

Інші співають під такт гармонії веселої молодецької пісні

Ти почище меті, новая метьолочка,
Ти почаше любі, Лазаревская дівчонка.

Молоді, стрункі ноги козачок підхоплюють ці згуки й хвацько, весело виробляють дрибушки. Гармоніст веселішає, прикладає вправне вухо до оздобленої вигнутої гармонії й знов летиться ще жвавіше:

Одна горка високая, а другая нізкая,
Одна мілка далекая, а другая бізкая.

Тоді вже всі підхоплюють

Как подгорную плясать, надо знать колесо,
А Лазаревскіх любіть ребят, — надо взять полено.

І гармонія, танець і співи точаться без кінця. Іноді зливаються, змагаються й швидко та струнко переганяються. Час від часу якась пара виринається на двір „прохолодитися“. Тут він її обіймає, щось там їй шепоче. Вона кричить на нього й вони знов ідуть танцювати.

Підчас „охолоджування“ дівчина, з широким обличчям голдячки, оповіла мені, що хоч у них у селі комуністів нема, але вона про них чула. Газет ніхто, крім голови сільради, не читає. Вона теж не читає.

Трьохрічну школу вона вже давно закінчила й навіть вже все забула. Лазарівцям ніколи поратися з книжками. Є багацько праці. Але не хочеться робити. Впоратися з вісьмома коровами, трьома свинями, кіньми, курами. Трави є досить — хай самі вишукують. Чи не так? — Певно що так.

Крім гармонії, вона знає ще багато струментів. Вона сама їх ще ніколи не бачила. Але інші дівчата, що були в Хабаровському, все бачили. Вони бачили „ро-лялю“ — такий великий, великий струмент — і ще багацько вони бачили.

Дівчина стала проти мене, тримала за руки й не давала мені й слова промовити.

Радіо вона дуже любить. Вона чула, так говорять, що воно само балакає. Наче грамофон. А грамофон вона вже сама бачила на селі.

Електрику вона теж знає. В Хабаровському є. І у Владивостоці. Так Владивосток найбільше місто на світі. Сама вона не бачила. Але вона це знає напевно. Більшого міста на світі вона не знає.

Чи вона чула про те, що євреї збираються до цього району? Розуміється, вона чула. Говорять, що вони привезуть сюди кіно й комсомольців. Ах, коли б вони таки привезли. Вона перша стала б комсомолкою, ходила б до кіна.

Коли ми повернулись до Кузьмихи, там уже стало тихше. Багато вже лежало тут в різних позах і хропли.

Хто ще міг встояти на ногах, ішов додому.

Я поспішав до старого Зьоміна. Зараз маємо їхати з інструктором оглядати земельні ділянки. Але чому ж це я так поспішаю? Вона, Маруська, співатиме мені ще щось. Або краще так: щоб я тепер пішов і ввечері прийшов. Вона має мені ще щось сказати.

— Гляди ж приходить, не збреші...

* * *

Зараз ми їдемо до — „Бомби“ в село, віддалене на 12 верстов від Біренського спробного поля. Недалеко на великому обширі осіли Прилуцькі та Глухівські (комуни).

Нічого, ця гніда може трохи побігати, біс її не візьме. Як всі Біро - Біджанські коні, гніда теж дуріє: ось стає вона посередині шляху й не хоче рухатися з місця.

Оце спаде їй на думку, перед калюжею або мостом, розгойдатися з візком і розбрикатися на всі заставки. Лейбіш говорить, що вона „нервна“. Але так вона чудова шкапа: з найгіршої біди вивезе. Там, де двоє ніяк не можуть собі ради дати, вона сама ковтає й навіть не захлиньється.

І Лейбіш сходить посередині дороги. Обіймає її руками шию, притуляє свою вохкувату голову до її теплої шиї й гладить її своєю волосатою щокою:

— Ша, Машка, Машенька, гарненька з тебе коняка, добренька.

Маша злякано підводить голову, потім починає блимати очима та прислухається до ласки Лейбіша.

— А що ж, невже ще мені на конях не знатися, — немов перед кимсь виправдується Лейбіш. На що ж я трохи не третину року пробув з червоними? Зараз він власне має покалічену ногу, але зате вже „всяка коняка його“, Лейбіша з Прилук.

Лейбіш ще декілька разів оком знавця оглядає коняку й скакає задоволений на віз. Коняка біжить трухцем, віз підстрибує, викидає сіно та вивертає кишки в животі.

... Ось там праворуч, де мріє й димить, видно вже їх будки. А осьде оруть їхні коні.

Ще здалека ми почули „но... о... о“ й страшенний гармидер. Після вигуків видно було, як натовп чогось метушився. Під'їхавши ближче, ми помітили, що юрба увесь час метушиться й щось вигукує. Коли ми над'їхали уже зовсім близько, ми й тепер нічого не розуміли, чому вони оруть в огороженому місці, наче хтось його для них виготовував. На наше запитання всі були готові відразу оповідати, кричали до нас голосно, як до коней:

— Тепер вже нічого, це ми оремо дві десятини обробленої землі, що сусіда-селянин найняв нам до майбутнього року. Коли земля оброблена, то багато легше. Горе було перші дні, коли піднімали „цілину“. Хоч їх вбий, ці падлюки не хочуть йти. Вже шестеро коней запрягали до одного плуга, немов до гармати й — ані руш. Не йдуть та й годі. Ось цей паршивий буланій — якийсь другого-рядний шмаркач — теж хвицає передніми ногами. А ось ця тиха, лагідна шкапа двічі по два не полічить, а коли до неї доходять в плузі, починаєні сіло, ні впало гніватись, а цей дикун, самий першорядний — ніяк на місці не встоїть, увесь час „командує“, вертиться, як божевільний, та рве посторонки. А коли вже по великих муках піднімають клапоть землі, він стає „цапа“, немов проклятий, й ніяк не хоче стати на ноги. Зараз хоч наймай для нього людей, щоб повернути.

— Ні, хлопці, це пусті балачки. За шість годин і однієї борозни не зробили. Ми пропали. З Біро - Біджану вже життя не буде. Такий вирок виносить гарячий Штерль, що кричить й б'є коней більш за всіх.

Тимчасом поради сипляться звідусіль. Але радник сам і не пробує переводити свої поради в життя. Хай вже це роблять інші, а доки це випробовується, є вже щось нове.

— Та дозвольте, будь ласка, ось ці дьос передні падла не тягнуть ані трішечки, може б їх випрягти та орати чотирма.

— Ні, крий боже, так не годиться. Ось що: треба впрягти двох коней до плуга; до цих двох ще двох й одного — спереду. На того посадити Михайла. Він працює як „гої“ (гоями називають ортодоксальні євреї всіх, що не належать до єврейської нації). Дати йому в руки порядне пужалко й „дайош“.

— Або зачекайте: хай чотири хлопці візьмуть чотири палиці; стануть з усіх боків та шкварять коней скільки влізе.

— Но... о. Тпру! Но! Гатя! Тпру! Хлопці! Чого стоїте, бийте. Міцніше!

— Стійте, братва. А може б ми зовсім перестали бити коней. Вони щось не люблять, ці „кіргізи“, коли їх б'ють. Ось цього переднього коня взяти за вуздечку, потягнути його спереду, то може він піде.

— Звичайно. Молодець Михайло. За міністра його настановити. Коні йдуть. Тепер, коні, тягніть, ану, вйо!..

— Но! Вйо! Но... о... От - то - то. Ноооо!

— Гаразд. Їдемо. Хлопці, у Біро - Біджані „шанці“ (шанси) ідуть вгору.

— Так, але що його робити з цими клаптиками землі, що їх ніяк не можна зорати?

— Знаєте що, може б ми поставили ходити за плугом тільки одного чоловіка, і наказали йому, щоб він трохи підвів ліве плече й ліву руку?

Цю раду дає пекарів Нафтолі. Ще такий молодий хлопець цей Нафтолі, а вже вмів доділа радити. Він теж розумний, цей „пекарчук“. За „помошника міністра“ його зробити.

— Іде, як по маслу.

— Треба було б переднього випрягти. Він зовсім не везе. Тільки ковзається.

— Звичайно. Так краще. Чотирма багато краще.

— Бігме. Біро - Біджан — чудова країна, — вигукує гарячий Шмерль, — чотирма кіньми піднімаємо цілину...

... А зараз на обробленій землі можна двома працювати. Треба тільки на них покричати. Але ці комарі вже зовсім жити не дають. Ні коням ні людям. Хоч покид й працю, стій та чухайся.

Ось літає ціла хмара комарів. Доторкнуться й відлітають. А один — кровопийця, доки не впустить отрути, не відходить. Кажуть, що коли б не чухатись три дні, то вже потім не свербіло б. Але хто ж це витримає?

Найбільш скаржиться на комарів донька старого, Фейґа. В неї опухли руки, шия. Ні, вона не витримає: вони з'їдять її живцем.

— Може буде вже досить на сьогодні? Вже сьома година. Від п'ятої ранку до сьомої маємо 14 годин. Ну, братва, досить.

— Ні, це не діло. Доки не закінчимо ось цього трикутного шматка, Мітник праці не залишить.

Краще зробити якусь маленьку працю, але довести її до кінця, а потім скинути з плечей. Мітник на заводі, де він працював, теж не відкладав праці на завтра, навіть коли це було після восьмигодинного робітного дня. Це не тому, що він партієць, що він бажав „прислужитися робітничій клясі“, але тому, що потім вдома він собі місця не міг знайти. Щось не їлось, не спалось.

Праця любить, щоб її зробили відразу. Потім витерти косу, і вільний птах. А на завтра стаєш до верстату й берешся за нову працю з свіжими силами.

А земля любить так само...

* * *

Додому я ішов з „сердитою“ Фейґою. Вона відвернулася від мене, щоб я не бачив, яка вона заплакана.

— Ви, мабуть, хочете повернутись додому?

— Хто? Я?

Фейґа зовсім відвернулася й почала швидше ступати. Вона щохвилини згиналася, щоб зігнати комарів з панчіх. Або обводила згрубілими руками кругом покусаної шиї. Здалека я бачив, що їй важко нести приладдя до будки. Я її наздогнав, щоб допомогти, і вона ураз зупинилась. Подивилась на мене гнівними, заплаканими очима й з якоюсь запеклою злістю вигукнула:

— Мені казали, що ви крмар, то такі залишилися у вас крмарська душа. Ви не знаєте, що таке праця, ви не маєте жодного смаку в праці.

Ми донесли мовчки речі до намету. Аж тут вона підвела на мене очі з скривленою усмішкою й взяла мене за руку.

— Я попрошу вас піти зо мною. Я хотіла вам щось показати.

Я пішов за нею. Вона беззастанно відганяла від себе комарів. На дворі було вже надвечір. Сонце стояло зовсім проти гори „Бомби“. На горі коливалось верховіття кучерявого лісу. Весь захід був ще ясно забарвлений. Я ще добре бачив ясний гребінчик у темному, стриженому волоссі Фейґи. Біля шматка зораної землі, поділеної на грядки, вона зупинилась.

Ось що вона мені хотіла показати: таж ці дві десятини, що вони заорендували в селянина, вже оброблені, то вони на ній засіяли городину. Ось подивіться: на всьому цьому клаптикові землі аж ондечки вони засіяли картоплю, там посадили баклажани, посередині буряки. А цей клаптик, що вниз, вони залишають. Сусідка обіцяла дати розсади й вони посадять тут капусту. Взагалі, вони хочуть засадити український город, пробують, що вродиться. Навіть тютюн для парубків вони посадять, коли дістануть розсади. Но, а про цибулю, часник, ріпу — нема що й говорити. Аджеж це єврейські смаки.

І дійсно: щоразу, коли Фейґа проходить повз город, здається їй, що вся городина пускає пагінці й росте одночасно. Можливо, це сентименталізм, але серце радіє, коли вона дивиться на ці дві десятини засіяної землі. Обценьками її вже не відірвеш звідсіля. Аджеж ця земля облита вже її потом і кров'ю. Там на неї вже працювали, горювали. І як же ж це можна залишити все та їхати? Куди? Нащо?

— Вибачте мені, але ви запитали велику, велику дурницю,— каже Фейґа. На дворі вже починає смеркати. Лише на західньому обрії залишилась широка пасмочка світла. Я ледве бачив очі Фейґи, що немов напитували: чи вона мені добре пояснила? Чи я добре зрозумів, що таке праця? чи я знаю, що вона не має більш куди їхати? чи я зрозумів, що вона мусить сюди взяти свою неньку та двох братів, щоб їх врятувати?

Коли ми повернулись, вже цілком смеркало.

Гребінчика у волоссі Фейґи я вже не бачив. Я тільки чув на своїй руці теплу, тверду долоню. Загрубілу, але тверду й теплу.

Раптом вона повернула до мене обличчя й зазирнула мені просто у вічі:

— Так. Одну річ я забула вам сказати. Я ніколи не знала, що коні мають очі. Розуміється, що коні мають очі, я це добре бачила. Але, що коні мають гарні очі, цього я ніколи не знала й не повірила б, коли б цього сама не бачила, на власні... ну хай бридкі очі.

Ось Прилуччани мають високу червону у плямах коняку. В неї такі чудові очі, що їх хотіли б мати найкращі дівчата. Поперше — вони великі, великі, сині, немов якесь гарне, ну, одним словом, чудове море. Стоять вони в великих, яснісіньких білках. А головне: вона має довгу, немов коса, гриву й білісінькі віі. Ну, хто ж цьому повірить, що кінь має білі довгі, гарні віі? Ніхто. Ну, а в прилуччан є така коняка.

Одну тільки ваду має вона (коли це можна назвати вадою). Вона не дає себе впрягати і гуляє завжди з гидким „парубком“. Вона його здибала в „глухівців“.

— „Той“ теж на дається впрягати його в своїй комуні й весь час бігає за нею. Ну, так він хоч маленький, плюгавенький оґер. А вона, така красуня, і з ним має діло... Тфу...

Фейґа посміхнулася не то кокетливо, не то дурнувато, крутнулася і йшла далі, немов вона мені нічого не оповіла.

Я йшов за нею. Тепер вже зовсім темно. Ще раніш ми бачили здалека якесь вогнище. Вогонь увесь час певно обкладали вохким паливом, бо було страшенно багато диму. Підійшовши ближче, ми побачили, що навколо нього сиділи знеможені, брудні „комунчики“ (члени комуни). Деякі дрімали сидячи, інші дивились, як комаї горять в огні.

Голова комуни, Куперман — похилився, схопив головешку, що димилась і почав нею крутити.

— Га. До бісового батька. Щоб вас грім побив. Ми вас звідсіля виженемо. Ось тут в Олександрівці, 5 верстов звідси,— ані одного комаря немає — говорять селяни — ані мушки не видно. Ми вас теж виженемо.

Всі, хто сидів біля вогнища, придивлялись до головешки, що горіла, крутилась в повітрі, роблячи спіральні вогневі кола; чули уривчасті слова Купермана та гадали, що те, що він крутить головешкою, є головне!

— Ні, не в тім річ. Ось що: — Слуцький чогось нездужає.

Я схопився.

— Де ж він лежить?

— Він не лежить. Він стоїть. Він прив'язаний до візка.

— Що значить?

— Дуже просто.

— Ага. Ви не розумієте? Ви гадаєте, Слуцький — людина? Крий боже. Це Слуцький — коняка. Прилучани мають „Слуцького“, „Айзмана“, „Бергера“. Це коні з іменами тих, що їх перші навчили ходити в дишлі...

Тепер весело. Кожний оповідає різні жарти. Всі аж качаються зó сміху. По-кликали „до столу“, що стоїть на дворі, збитий з негембльованих дошок. Вечеря смачна, дуже смачна, оселедці, рижова каша й чай. Всі дуже зголодніли.

А потім розходяться спати. Привілейовані (дівчата та слабі) ідуть до намету, решта — хто на возі, хто на столі, хто на постеленій соломі, просто на землі. Біля вогнища вже нікого нема. Дрова догорають, темнішає. Комарі налітають і падають на вогнище. Їх щораз менше. Незабаром тут не повинно бути ані одного комаря.

Прилучанська комуна буде тут жити.

З єврейської переклав А. Пирутинський

М. ПЕРЕКОТИПОЛЕ

ПОНАД КОРДОНОМ

Так ось я знову на Волині...

Мимоволі якесь тепле й дивне почуття підноситься від серця й я відчуваю себе неначе по той бік кордону, так як 5 літ тому, коли моя намулена від піску й води прикордонних річок нога вступила вперше на терен єдиної в світі соціалістичної республіки...

Так. П'ять літ тому, такого ж напіввесняного вечора, один із товаришів моєї транскордонної подорожі радісно схопив мене за руку зі словами: „Поздоровляю!.. ми вже“... і від захоплення не закінчив. Заспаний від втоми й передчekanь цієї хвилини, я здержував свій подих і крізь сірий смерк передсвітанку оглядався обабіч кордону і чи від радості чи від припливу якоїсь ніжної теплоти дивно й широко розкривав очі, неначе намагаючись розтанути в гущі передвесняного смерку.

П'ять літ... і так давно і так недавно... І ось знов хтось обгорнув мене у шати цих переживань і знову я — той молодий вісімнадцятирічний юнак, запальний і захоплений, з втомою в ногах і тілі, але з розпаленими очима, переслідуваний „гонимими листами“, zagrożений 8-річним тяжким ув'язненням, з незнищеними ще слідами дефензивських тортур і черескордонної подорожі, коли товариші сплять неначе мерці, до ранку сиджу на Радянській заставі, оглядаю Ленінський куток, слухаю, як нач. застави читає мені листа від свого брата комсомольця, що з якогось села далекої округи рветься до лав Червоної Армії, сюди, на Радянські кордони і продивляюсь численні гасла кутка, написані руками червоних прикордонників... Я знов живу пережитими і незабутніми хвилинами...

*

Спішний Харків - Шепетівка... перед від'їздом я був у опері, де слухав процес СВУ — що так яскраво виявив ганебну порожнечу і нікчемність „академіків“ та „вождів“, які діставали гроші від тих, на чиєму сумлінні жертви Заболотова, Дзвиняча, Кривавої середі в Стрию і Любичи Королівської та багатьох інших кривавих масакр над трудящими, над свідомими селянами, сліди яких ятріють з могил по цілій Західній Україні.

У вікна блимають Радянські панорами: може це райони суцільної колективізації, може величезні рідгоспи, а може агро - індустріальні комбінати.

Цей потяг — пригаду — переходить кордон і доходить по спеціальній широкій колії до Здолбунова.

І знов згадується Луцьк... Рівне... Здолбунове... Західня Волинь... Маєтки панів Любомирських, Потоцьких, Радзивілів — і жажливі злидні селян та міської бідноти Західньої Волині.

Але досить... Треба пірвати цей ліричний настрій. В моїх руках „Комуніст“ з закликом політичних в'язнів Вронек і Мокатова та ЦК МОПР'у Польщі, до трудящих цілого світу. Нова жажлива хвиля білого терору заливає цю затиснену в ярмо фашистської диктатури нещасну запродану світовому імперіялізмові країну.

Я читаю цю відозву, проглядаю матеріяли МОПР'у — жахливі цифри підсумків білого терору, й довго потім з товаришами, теж політемігрантами Західної України, Польщі, Чехії і інш. країн, провадимо бесіди про ганебне СВУ, про близький день паризької комуни, про X пленум ВККІ і про все те, що торкається сьогоднішніх завдань соціалістичного будівництва і світової комуністичної революції.

*

Нарешті я в Житомирі. Один... з останнім товаришем розстався в Коростені. 5 літ тому вночі, як зараз, я з цього вокзалу прямував до ДПУ, де сталося те, що викликало в мені нову хвилю почувань і спогадів, подібних до вчорашніх у Харкові.

З Славути тоді до Житомира ми їхали по етапу, як порушники радянських кордонів, особу яких треба встановити.

І ось такої ж ночі в коридорі ДПУ я так само широко розкривав очі, як там вперше на кордоні. Він проходив заспаний, без чобіт, але я його впізнав, хоч від того дня, як він пішов з дому, вступаючи охотником до лав „Залізної Дивізії“, з Червоною армією, на фронт під Львів, пройшло 5 літ, і хоч голос його дуже змінився. Так це безперечно був він. „Хлопці“, казав я до товаришів, „я би міг присягнути, що це мій брат...“

Я пригадую, як я сидючи на лавці, в коридорі, пильно вдивлявся крізь відчинені двері канцелярії в риси його обличчя, як він проглядав список кордонно-порушників. Як раптом став. Як з його рук випав недочитаний список. Як, зблідши, він не чув того, що йому казали уповноважені й зміненим голосом спитав „Де тут заарешто“... але не скінчив, бо я брудний і замузаний з дороги обіймав і цілував його.

Він мене спочатку не впізнав.

Коли він пішов з дому, мені було 13 літ, але цих п'ять літ мене дуже змінили. З малесенького хлопця виріс високий, чорнявий юнак, який його міцно обіймає й цілує...

Так. Це було 5 літ тому... і ось я знову в Житомирі.

Тут все пахне уже прикордонною романтикою. Ось скеля Чацького над Теревом, про яку існують розмаїті легенди, на якій живцем спалив себе ксьондз Федукевич в той день, коли я переходив Радянський кордон. Це той ксьондз, що в своєму листі до папи римського, наївно віруючи в аполітичність католицької церкви, викривав контр-революційну, шпигунську діяльність католицьких ксьондзів на Радянщині і, зацькований католицьким клером, наложив на себе руки, прислужившись за тему для картини „Хрест і Мавзер“...

*

59 літ тому... Проголошення Паризької Комуни... і ось я живу через 59 літ у великій міцній і розлогій комуні — СРСР.

5 літ тому я цей день зустрічав по той бік кордону, — на горищі, під стріхою прикордонної селянської хати. Зимний вітер, запах снігу й морозу вривалися під сіно й козушину, якими я вкривався, в перспективі була ще ціла низка подібних ночей. Того ж ранку, пригадую, швадрок (ескадрон) уланів робив облаву на селі, може шукаючи мене, а може шукаючи решток повстанчих загонів Мухи - Мухальського або Доманського. Кріз щілину стріхи я бачив, як один з них (очевидно, старший) махнув рукою, й улани поїхали далі. А ввечері долі в хаті набилося повно селянських дівчат і мені чути було, як вони голосисто виводили журливих пісень моєї батьківщини, і невимовне почуття самотності й туги полонило мою істоту.

Пригадую, як щось гаряче підпливало до горлянки. Хотілося теж бути в гурті...

хотілося разом з ними співати... Але конспірація, але доля політичного вигнання не давали мені на це права!

А тепер я сиджу в теплому затишному приміщенні окркому МОПР'у та Т - ва Політкаторжан.

На стінах гасла й плякати. Звисають кайдани різні вагою й розміром, залізні сліди минулих етапів, фотографії з Нерчинської каторги та Олександрівського централу.

Політкаторжанин т. Петренчук розповідає мені страшну епопею тих днів.

Нас обох судили за однією статтею царського кодексу — за 102 - ю статтею (антидержавна діяльність),— бож на Західній Волині „демократична“ польська республіка, як і взагалі на Західній Україні і в Білорусі, залишила в силі царські й кайзеровські закони, і закони, під якими нещодавно стогнала сьогодняшня Польща, знайшли в ній затишний притулок, як зворушлива спадщина царської імперії.

Але на спогади й розмови в нас мало часу. Уже довкола все кипить. Лаштуються прапори. Пишуться гасла. Молодь, жива, запальна й галаслива, заповнює приміщення Окружкому. Сьогодні після роботи о 4 - й годині демонстрація пам'яті паризької комуни й відповіді на хрестовий похід проти СРСР.

*

4 - та година. День паризької комуни... Не зважаючи на ожеледь і слоту, на вулицях тисячі народу... Почувається щось ентузіастичне, щось таке властиве демонстраціям перших днів революції. Ось пройшов карнавал з онудалами церковників і папи римського, над яким красується відповідно перероблена цитата з Шевченка:

— „А на апостольським престолі
Кабан годований сидить.“

Його розстрілюють з ракет в супроводі оточення: кентерберійського єпископа, емігранського Євлогія та іже з ними.

Очевидно анатемі Пія ХІ й його секретаря, садистичного ксьондза Усаса дуже мало впливають на місцеву публіку й замісники бога на землі не мають тут жодного успіху.

*

Обійшов майже всі більші виробництва. Тут розвинена найбільш деревообробна промисловість: мебельні, шпилькові й подібні фабрики. Майже всюди мене супроводить т. Петрончук. Він ввесь віддався МОПР'івській роботі і сьогодні він такий же запальний, як 25 літ тому під час повстання у Владивостоці й тих днів, коли під чужим прізвищем відбував каторгу.

Всюди відчувається ув'язка МОПР'івської роботи з масами й з сьогодняшнім соціалістичним будівництвом. Майже всі засідання Окружком переводить на виробництві.

До окружної конференції збирають кошти на трактора, який мають піднести конференції, 2 ремонтні бригади, вислані на села, перевели велику роботу, справляючи селянський реманент. Культпохід мопрівський на села, тощо — все це приводить до того, що на селі є такі колгоспи як Мопр, Мопрівець і ін.

Читаю на виробництві заклик політичних в'язнів Вронек і Мокатова ЦК, Мопру Польщі. Розповідаю про те, які відзнаки міжнародньої солідарности дали вони свого часу, коли на протязі двох місяців 1926 року відмовлялись від передач, голодуючи, аби ці кошти послати на допомогу страйкуючим англійським шахтарям. Розповідаю про останні арешти на Західній Волині, про лист жінки селянина Янка, в якому вона пише, як на побаченні з нею чоловік передавав їй шматки власного м'яса — мовчазних свідків нелюдських тортур.

Найкраща відповідь — це три речі: 1) темпи, 2) темпи і 3) темпи.

І робітники відповідають. Коли ми проходимо по цехах — видно, як робота кипить під руками.

Мимоволі впливає думка, що це ради гостей, що це їхня мовчазна відповідь, але що не забудуть вони й завтра про ці три „т“ (темпи, темпи й темпи).

Так, не забудуть. Тут скрізь ударні бригади. На стінках висять дошки ударників. Товариш розповідає дивну епопею праці. Ось знижка розцінок в порядку соціалістичного змагання: цех з цехом, ударник з ударником. Ось робітничі винаходи. Машина, яка економить сотні робочих годин і тисячі карбованців, зроблена ціною безсонних ночей, без засобів, без технічних знань. Але яка пролетарська, яка більшовицька завзятість! Ось вона, ця машина, на дерев'яних, від руки зроблених підшипниках, але трест уже замовляє їх сотні й тисячі відлитої з металю: — честь тобі, робітнице винахідництво.

*

Ввечері відвідую товариша Юр'єва (Бика) старого політкаторжанина, голову Окружкому МОПР'у. Колись засуджений на вічну каторгу анархо - комуніст, повний вогню протестант — він сьогодні лежить хворий в ліжку, але цікавиться всім. Що в Харкові? Як процес СВУ? і багато інших питань. Ледве встигаю відповісти. Хочеться йому скорше встати з ліжка, знову взятися за активну роботу.

*

Н - ський полк. Мопрівський вечір. Дивлюсь на стрункі лави червоних бійців і мимоволі пригадую трагічні помилки паризької комуни. Як Деляклюз за 2 дні до її загибелі хоч і гарно, але безперечно демагогічно і помилково писав, що нам не потрібна стратегія буржуазних армій, що досить одної пролетарської свідомості, щоб перемогти всякі буржуазні стратегії. Але як страшно він поплатився за помилку. Йому довелося останнім померти на барикадах, переживши всю трагедію цієї помилки, на якій ми навчилися, будуючи Червону Армію! І я намагаюся в уяві відновити його образ, як він іде Вольтеровським бульваром вмирати на останній барикаді на майдані Шато.

А наступного дня прощаюсь з тов. Диденком, відповідальним секретарем О - кому, якому найбільше може треба завдячити постановку Мопрівської роботи на правильні рейки на Волинській окрузі і востаннє тисну руку т. Петрученкові. Іду до Новоград - Волинського (Звягеля), прикордонного району Волинської округи.

*

Новоград - Волинський... Ще ятріють не ліквідовані сліди бандитизму... Спогади про промайнула громадянську війну.

Це сліди тих жахливих погромів, що кривавою плямою лягли на сумління Петлюрівщини й тих її епігонів з СВУ, яких сьогодні судять в Харкові; це сліди дикого бузувірства, що коштувало єврейській містечковій бідноті 300.000 живих, замордованих істот, сліди того жаху й розпачу, які віють з сторінок книги Лекаша: „Коли плаче Ізраїль“.

А тепер... Тепер Н.- Волинський райком вважається за найкращий Мопрівський район. Тут є Мопрівські колгоспи. Тут Мопрівська організація тісно зв'язалася з завданнями соціалістичної перебудови. Ось прикладом до Райкому МОПР'у прийшов товариш з польського села - комуни передати членські внески й одержати літературу.

Польське село - комуна. Найактивніший Мопрівський осередок. І майже на польському кордоні. Чи не найкраща це відповідь на всі криваві вбивства на Західній Україні, чи не найкраща це ілюстрація ленінської національної політики в Радянському Союзі.

Гуляючи, виходжу на дорогу. Ця дорога провадить через Корець на Рівне. Корець і Рівне вже по той бік кордону. І думка, як привіт, тягнеться туди, до товаришів у Луцькій і Рівенській в'язниці.

— Мої крицеві...

шлю вам свій привіт!..

Коли ввечері я виступав у щерть наповненому клубі, то якось дивно було слухати слова голови:

„Я знаю, що тут між нами є багато шпівнів...“

Почувається кордон.

Знаю, що завтра там, по той бік кордону, якийнебудь присутній тут агент капіталізму й фашизму даватиме відомості про мій виступ польській охоранці.

Можливо навіть, що цей самий агент вчора виконував ролю провокатора, пробираючись на нелегальні збори робітників по той бік кордону, й потім за державні, залиті кров'ю трудящих гроші продавав відомості дефензиви.

*

Польський потяг „Варшава - Шепетівка“. Якись розфуфирені пані вилазять з вагону. Так ось вона — Шепетівка. 5 літ тому, їдучи до Житомира, вночі, я її не зміг розглянути.

А тепер хоч і є така можливість, я Шепетівки все ж таки не бачу, бо до міста від вокзалу якихнебудь дві верстви. Доводиться їхати візником.

Шепетівка. — Вчорашнє село — сьогодні окружний центр. Складається з двох міст. Старе заселене кустарями й крамарями, що гендлюють соняшниками та содовою водою: брудне, середньовічне гето. Коли кавалерія переїздить по цих брудних і кривих вулицях, то враження таке, наче цю картину знято з середньовічної гравюри. Голови кавалеристів дорівнюють дахам цих допотопних будівель.

В цілому місті нема готелів і одночасно забагато готелів.

Нема готелів у нашому розумінні цього слова, але кожна хата там — готель.

Інше — цілком нове місто, побудоване за Радянських часів. Високі кількаповерхові кам'яниці.

Знаходжу в одній з таких кам'яниць — Окружком МОПР'у.

Знайомлюсь з станом організації. Картина не відрадна.

З Житомиром навіть порівняти не можна. Коли там повно активної молоді, тут не видно жодного активу.

— До того ж, — низка перекручень в галузі колективізації, які найгостріше виявились в цій окрузі, утворили таке становище, що тут не до МОПР'у було. Часто ці перекручення переводились з провокаційною метою різними ворожими елементами. Куркулі й попи на сто відсотків використовували їх, збиваючи бідноту з пантелику, під покришкою релігії в проповідях викидаючи чисто політичні гасла: „Викладання закону божого по школах“; „Звільнення попів заарештованих за контр - революційну і шпигунську діяльність“ і т. інш.

Ніде так гостро не виявлялася класова боротьба, ніде так класовий ворог не підносив голови, як тут.

До цього спричинилися три моменти:

1) Помилки і перекручування й несвідомість бідноти.

2) Близькість польської дефензиви, що має тут платних агентів між попами й куркулями — до того ж

3) Шкідництво наркомземівських спеців тут мало свій яскравий вияв. Це на Шепетівщині в лісах колишнього маєтку Сангушка на пні гнили сторічні сосни, а вирубали молодняк. Це тут як найінтенсивніше переводився одрубний землеустрій і зміцнення куркуля, як класи.

І от IV з'їзд Комнезаму Шепетівщини, на якому я побував, несе на собі велику історичну місію. виправити всі помилки в своїй окрузі, з корінням вирвати

всьяке шкідництво. Остаточно задушити клясового ворога і продовжувати переможне соціалістичне будівництво. З'їзд прийняв ухвалу протесту проти білого терору в Польщі, про 100% вступ незаможників до лав МОПР'у, щоб жодного колгоспника поза лавами МОПР'у й жодного Мопрівця поза лавами колгоспу, й що найважливіше, це ще більше зімкнути свої лави в боротьбі з клясовим ворогом за соціалістичну перебудову.

Через день я повертався з прикордонної смуги до Харкова.

Харків. 1930 р.